गीर्वाणज्योति संस्कृत वेदान्त प्रस्थानत्रयी ग्रंथमाला : पुष्प १२

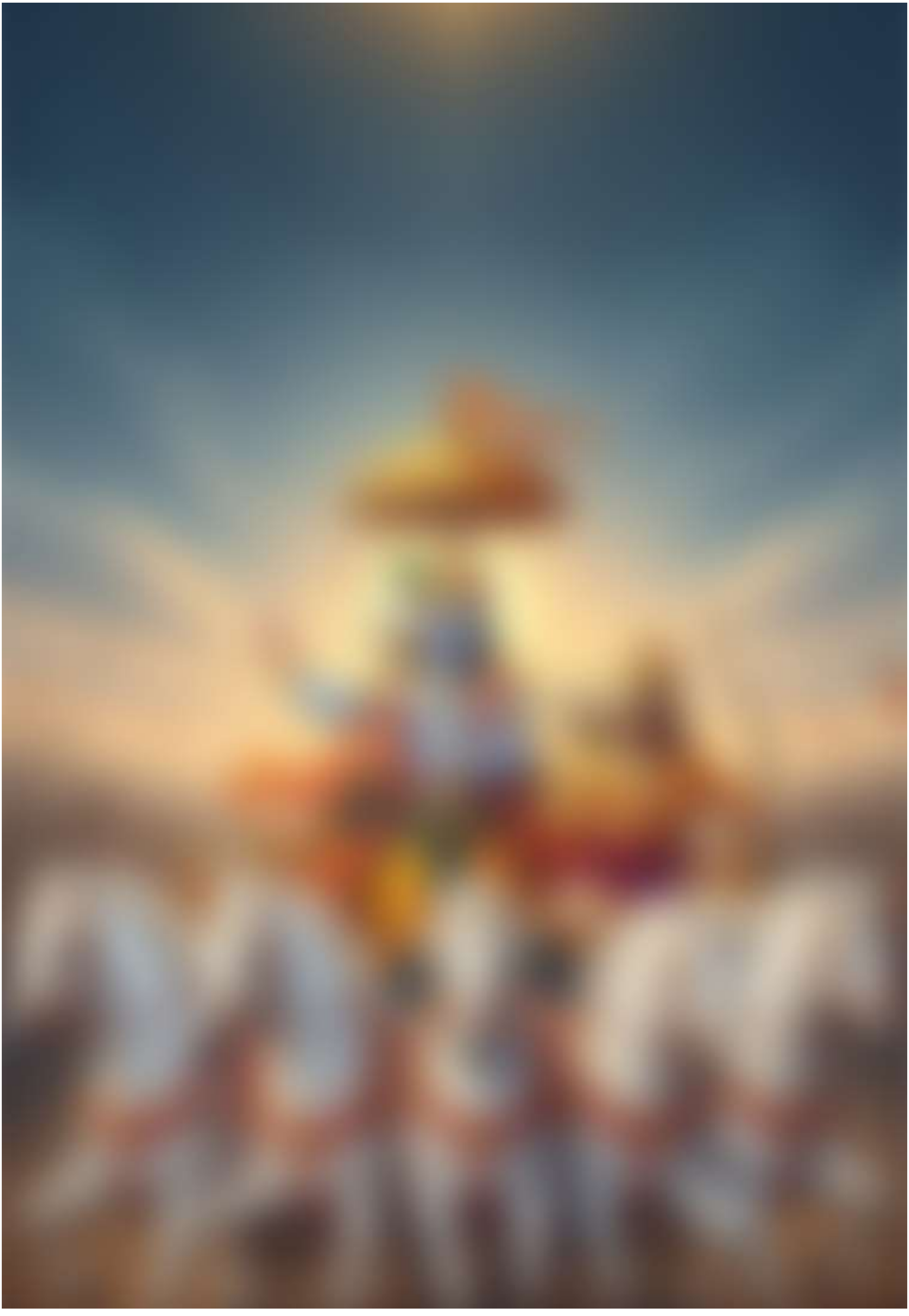
श्रीमद्भगवद्गीता व्याकरण-प्रबोध

द्वादशोऽध्याय:
भक्तियोग:

मूळसंहिता, पदच्छेद, अन्वयार्थ, मराठी अनुवाद, व्याकरणात्मक टीपा व परिशिष्टे यांसह

संपादक : डॉ. नीलेश जोशी / डॉ. शिवदास कुंडलिक जाधव

गीर्वाणज्योति संस्कृत वेदान्त प्रस्थानत्रयी ग्रंथमाला : पुष्प १२

श्रीमद्भगवद्गीता व्याकरण-प्रबोध

द्वादशोऽध्यायः

भक्तियोगः

मूळसंहिता, पदच्छेद, अन्वयार्थ, मराठी अनुवाद, व्याकरणात्मक टीपा व परिशिष्टे यांसह

संपादक

डॉ. नीलेश जोशी

वरिष्ठ भाषाशास्त्रज्ञ,
आय. आय. टी, पवई,
मुंबई – ४०० ०७८

डॉ. शिवदास कुंडलिक जाधव

माजी संस्कृतविभाग–प्रमुख
छत्रपती शिवाजी कॉलेज,
सातारा– ४१५००१

गीर्वाणज्योति प्रकाशन
सातारा पुणे मुंबई
इ.स. २०२५] प्रथमावृत्ती [शके १९४७

Geerwanjyoti Prakashan

श्रीमद्भगवद्गीता व्याकरण-प्रबोध द्वादशोऽध्यायः भक्तियोगः

मूळसंहिता, पदच्छेद, शब्दार्थ, मराठी अनुवाद, टीपा व परिशिष्टे यांसह

=====================================

Editor:	**:**	**डॉ. नीलेश जोशी**
		आय.आय.टी.मुंबई ४०० ०७८
	:	**डॉ. शिवदास कुंडलिक जाधव**
		माजी संस्कृत विभाग-प्रमुख, छत्रपती शिवाजी कॉलेज,सातारा – ४१५००१
ISBN:	**:**	
Edition	**:**	**1st Edition**
Date of Publication	**:**	**22nd October 2025;** बलिप्रतिपदा, शके १९४७
MRP.	**:**	**Rs. 150/-**
Publisher	**:**	**Mrs. Sumitra S. Jadhav**
		Geerwanjyoti Prakashan,
		Satara Branch:
		Karanjkarnagar, Vilaspur, Satara, Maharashtra, India. 415001
		Pune Branch:
		C 802, GK Rose Mansion, Near Bharat Petrol Pump, Punawale, Pune 411033
		Mumbai Branch:
		4/47, Uday CHS. Ltd. Aarey road, Goregaon (W) Mumbai. 400104
Contact Us	**:**	**Mobile: +919822097507**
Email	**:**	geerwanajyotipublication@gmail.com
Website	**:**	www.geerwanjyoti.in

गीता जेणें उपदेशिली । ते ही विटेवरी माउली ॥

- तुकारामगाथा[1] २३५१

[1] जगद्गुरू श्री तुकोबारायांची वेदवाणी - अभंगगाथा , संपादक - ह. भ. प. धोंडोपंत दादा शिरवळकर , ह. भ. प. बंडाबोवा कराडकर, संत वाङ्मय प्रसारक मंडळ, कराड, कोपर्डे हवेली,आवृत्ती दुसरी, १९९७, अभंग क्रमांक २३५१ (चतुर्थ चरण), पृष्ठ क्रमांक ३९५

अनुक्रमणिका

श्रीमद्गीतामाहात्म्य

अ) संतांचे अभंग

१

गीता गीता गीता त्रिवार बोलतां । पाप जाय तत्त्वता मोक्ष जोडे ॥१ ॥

गीता महिमा बोलवेना वाचे । बंधन जीवाचे दूर होती ॥२ ॥

एके अक्षरीं कोटी अश्वमेध । फळ हें प्रसिद्ध पुराणोक्त ॥३ ॥

एकची तो श्लोक वाचिलिया नेमें । अंतीं परमधाम प्राप्त होय ॥४ ॥

नामा म्हणे गीता संपूर्ण वाचितां । लाभ त्याचे आर्ता बोलवेना ॥५ ॥

२

गीता गीता म्हणतां पापा होय नाश । कैवल्यही त्यास प्राप्त होय ॥१ ॥

गीतेचीं अक्षरे पडतां श्रवणीं । जाय तत्क्षणीं भवभय ॥२ ॥

एक एक श्लोकीं कोटी अश्वमेध । पुण्यही अगाध म्हणतां गीता ॥३ ॥

नामा म्हणे गीता नित्य जो वाचिता । तयाच्या सुकृता पार नाहीं ॥४ ॥

३

ज्ञानराज माझी योग्यांची माउली । जेणें निगमवल्लि प्रगट केली ॥१ ॥

गीता अलंकार नाम ज्ञानेश्वरी । ब्रह्मानंदलहरी प्रगट केली ॥२ ॥

अध्यात्म विद्येचें दाविलेंसें रूप । चैतन्याचा दीप उजळिला ॥३ ॥

छपन्न भाषेचा केलासे गौरव । भवार्णवीं नाव उभारिली ॥४ ॥

श्रावणाचे मिषें बैसावें येऊनी । साम्राज्य भुवनीं सुखी नांदे ॥५ ॥

नामा म्हणे ग्रंथ श्रेष्ठ ज्ञानदेवी । एक तरी ओंवी अनुभवावी ॥६ ॥

४

गीतेचें महिमान ऐकावें श्रवणीं। सावधान सज्जनीं द्यावें आतां ॥१ ॥

जयाचे अंतरी वसे नित्य गीता। पावन तत्त्वतां ब्रह्मरूप ॥२ ॥

गीता म्हणतो ऐसे दोन्हीच अक्षरे। पाप तें निधरिं दिशा लंघी ॥३ ॥

भगवद्गीता पठण सर्वकाळ ज्यासी। मोक्षाची तो रासी मूर्तिमंत ॥४ ॥

गीता म्हणतां त्यासी काय पुण्य आहे। इतिहास पाहे पुराणींचा ॥५ ॥

पार्वतीयेप्रती शिवें सांगितलें। अध्यात्म बोलिले ब्रह्मविद्या ॥६ ॥

ब्रह्मरूप त्याचें स्वयें चित्त झालें।बोलणें खुंटले आहे नाहीं ॥७ ॥

नित्य म्हणतां गीता वाचेसी स्मरण। केलियां पठण पुण्य काय ॥८ ॥

दोषांचे पर्वत भस्म होती तेणें। गीतेचे पठण केलियानें ॥९ ॥

श्रवण पठण गीतेचे पूजन। सर्वही साधन कलियुगीं ॥१० ॥

पद्मपुराणींचे सांगितलें सार। गीता आहे थोर ब्रह्मविद्या ॥११ ॥

सर्वही पातकें जळोनियां जाती। अर्जुना श्रीपती बोलियेला ॥१२ ॥

गीता अभ्यासितां कळे सारासार। महिमा आहे थोर पठणाचा ॥१३ ॥

गीता म्हणतां आहे पापा प्रायश्चित्ता। मुक्ति सायुज्यता वरी त्यांसी ॥१४ ॥

गीता म्हणतां जाण भागिरथी स्नान। पृथ्वीची दान दिली तेणें ॥१५ ॥

गीता ध्याई नर सर्वदा तो सुची। सर्वही तीर्थांची महिमा तेथें ॥१६ ॥

तीर्थक्षेत्र यात्रा देवाचे पूजन। यज्ञयाग दान उद्यापन ॥१७ ॥

धरणीं पारणीं नित्य उपोषण। पृथ्वीचे भ्रमण निराहारी ॥१८ ॥

जपतपव्रत नित्य अनुष्ठान। कर्म आचरण उपासना ॥१९ ॥

पुराण श्रवण वेदशास्त्री जाण। सर्वही साधन घडे त्यासी ॥२० ॥

ब्रह्मविद्या गीता सर्वांचें साधन। करी जो पठण नित्यकाळी ॥२१ ॥

एका जनार्दनीं नित्य हेंचि ध्यान। पूर्ण समाधान घडे तेणें ॥२२ ॥

५

वेदशास्त्रपुराणें अनेक शब्दज्ञानें। भारताचे श्रवणें सर्वस्व जोडे ॥१ ॥

तें सव्वालक्ष भारत जोडे पैं सुकृत। तेंचि गीते सात शतें प्राप्त होय ॥२ ॥

ऐशी भगवद्गीता कृष्णार्जुन संवादता। तेचि श्रुति फळ लाभे वाचितां ऐक्यभावें ॥३ ॥

गीतेचें महा नेमें करा श्रवण पठण। ऐसें एका जनार्दन सांगतसे ॥४ ॥
६

गीतेचे आवर्तन त्याचे ऐका पुण्य। सावध अंत:करण करूनियां ॥१ ॥

गीतेच्या सुकृता मौनावला विधाता। हरिहरां तत्त्वतां बोध झाला ॥२ ॥

वैकुंठापासूनि जाण तेणें बांधलें सदन। त्रैलोकींचें तीर्थाटन घडलें त्यासी ॥३ ॥ \

वाराणशी यात्रा तेणें केल्या अपारा। लक्षलक्षांतरा द्विजभोजनें ॥४ ॥

आणिक मेरुसमान वांटिलें सुवर्ण। कोट्यानकोटी पूजन साधूंचें केले ॥५ ॥

एका जनार्दनी जाण इतुकें घडे महापुण्य। हें सत्य सत्य वचन गीता आवर्तनीं ॥६ ॥

७

गीतेचें सुकृत ज्यासी जालें प्राप्त। त्यांचे पिंतर मुक्त सहजचि जाले ॥१ ॥

नष्ट चांडाळ दुर्जन। परदारी तस्कर मात्रा गमन।

त्यासी गीता आवर्तन। श्रवणें मोक्ष होय ॥२ ॥

सुवर्णस्तेय सुरापान। भूत पिशाच्च राक्षसगण।

मित्र द्रोही कृतघ्न। गीता आवर्तनें मोक्ष त्यासी ॥३ ॥

एका जनार्दनीं गीतार्थी। पठणे श्रवणें सर्वांस मुक्ती।

ऐसें पार्वतीप्रति। शंभु सांगे ॥४ ॥
८

गीता गीता गीता वाचे जे म्हणती। नाहीं पुनरावृत्ति तया नरां ॥१ ॥

नित्य नेम वाचे वदतां अक्षरें। भवसिंधु तरे अर्धक्षणी ॥२ ॥

एकाजनार्दनीं जयाचा हा नेम। तया पुरुषोत्तम न विसंबे ॥३ ॥

ब) ग्रंथराज ‘ज्ञानेश्वरी’

भगवद्गीता माहात्म्य

अध्याय १ ला

आता भारतीं कमळपरागु। गीताख्यु प्रसंगु।

जो संवादिला श्रीरंगु। अर्जुनेसी॥ ५०॥

ना तरी शब्दब्रह्माब्धि। मथिलेया व्यासबुद्धि।

निवडिले निरवधि। नवनीत हे।। ५१॥

मग ज्ञानाग्निसंपर्के। कडसिलें विवेके।

पद आले परिपाकें। आमोदासी॥ ५२॥

जे अपेक्षिजे विरक्ति। सदा अनुभविजे संतीं।

सोहंभावे पारंगती। रमिजे जेथ॥ ५३॥

जे आकर्णिजे भक्ती। जें आदिवंद्य त्रिजगतीं।

ते भीष्मपर्वी संगती। सांगीजैल॥ ५४॥

जें भगवद्गीता म्हणीजे। जें ब्रह्मेशांनीं प्रशंसिजे।

जे सनकादिकीं सेविजे। आदरेसीं॥ ५५॥

या गीतार्थाची थोरी। स्वयें शंभू विवरी।

जेथ भवानी प्रश्नु करी। चमत्कारोनी॥ ७०॥

तेथ हरू म्हणे नेणिजे। देवी जैसें का स्वरूप तुझें।

तैसें नित्यनूतन देखिजे। गीतातत्व॥ ७१॥

हा वेदार्थसागरू। जया निद्रिताचा घोरू।

तो स्वयें सर्वेश्वरू। प्रत्यक्ष अनुवादला॥ ७२॥

ऐसें जें अगाध। जेथ वेडावती वेद।

तेथ अल्प मी मतिमंद। काय होय॥ ७३॥

अध्याय ११ वा

बाप बाप ग्रंथ गीता। जो वेदीं प्रतिपाद्य देवता।

तो श्रीकृष्ण वक्ता। जिये ग्रंथीं॥ २६॥

तेथिंचे गौरव कैसें वानावें। जें श्रीशंभूचिये मती नागवे।

तें आतां नमस्कारिजे जीवेंभावें। हेंचि भलें॥ २७॥

अध्याय १५ वा

साचचि बोलाचें नव्हे हें शास्त्र। पैं संसारु जिणतें हें शस्त्र।

आत्मा अवतरविते मंत्र। अक्षरें इयें॥ ५७७॥

अध्याय १८ वा

ऐसें श्लोक शतें सात। गीतेचीं पदें आंगें वाहत।

पदें म्हणों कीं परमामृत। गीताकाशींचें॥१६६५॥

कीं आत्मराजाचिये सभे। गीते वोडवले हे खांबे।

मज श्लोक प्रतिभे। ऐसे येत॥ १६६६॥

कीं गीता हे सप्तशती। मंत्रप्रतिपाद्य भगवती।

मोहमहिषा मुक्ति। आनंदली असे॥ १६६७॥

म्हणौनि मनें कायें वाचा। जो सेवकु होईल इयेचा।

तो स्वानंदासाम्राज्याचा। चक्रवर्ती करी॥ १६६८॥

कीं अविद्यातिमिररोंखें। श्लोक सूर्यातें पैजा जिंकें।

ऐसे प्रकाशिले गीतामिषें। रायें श्रीकृष्णें॥ १६६९॥

कीं श्लोकाक्षरद्राक्षलता। मांडव जाली आहे गीता।

संसारपथश्रांता। विसंवावया॥ १६७०॥

कीं सभाग्यसंतीं भ्रमरीं। केले ते श्लोककल्हारीं।

श्रीकृष्णाख्यसरोवरीं। सासिन्नली हे॥ १६७१॥

कीं श्लोक नव्हती आन। गमे गीतेचें महिमान।

वाखाणिते बंदीजन। उदंड जैसे॥ १६७२॥

कीं श्लोकांचिया आवारा। सात शतें करूनि सुंदरा।

सर्वागम गीतापुरा। वसों आले॥ १६७३॥

कीं निजकांता आत्मया। आवडी गीता मिळावया।

श्लोक नव्हती बाह्या। पसरु का जो॥ १६७४॥

कीं गीताकमळींचे भृंग। कीं हे गीतासागरतरंग।

कीं हरीचे हे तुरंग। गीतारथींचे॥ १६७५॥

कीं श्लोक सर्वतीर्थ संघातु। आला श्रीगीतेगंगे आंतु।

जे अर्जुन नर सिंहस्थु। जाला म्हणौनि॥ १६७६॥

कीं नोहे हे श्लोकश्रेणी। अचिंत्यचित्तचिंतामणी।

कीं निर्विकल्पां लावणी। कल्पतरूंची॥ १६७७॥

ऐसिया शतें सात श्लोकां। परी आगळा येकयेका।

आतां कोण वेगळिका। वानावां पां।॥ १६७८॥

तान्ही आणि पारठी। इया कामधेनूतें दिठी।

सूनि जैसिया गोठी। कीजती ना॥ १६७९॥

दीपा आगिलु मागिलु। सूर्यु धाकुटा वडीलु।

अमृतसिंधु खोलु। उथळु कायसा।॥ १६८०॥

तैसे पहिले सरते। श्लोक न म्हणावे गीते।

जुनीं नवीं पारिजातें। आहाती काई ? ॥ १६८१ ॥

आणि श्लोका पाडु नाहीं। हें कीर समर्थु काई।

येथ वाच्य वाचकही। भागु न धरी ॥ १६८२ ॥

जे इये शास्त्रीं येकु। श्रीकृष्णचि वाच्य वाचकु।

हें प्रसिद्ध जाणे लोकु। भलताही ॥ १६८३ ॥

येथें अर्थे तेंचि पाठें। जोडे येवढेनि धटें।

वाच्यवाचक येकवटें। साधितें शास्त्र ॥ १६८४ ॥

म्हणौनि मज कांहीं। समर्थनीं आतां विषय नाहीं।

गीता जाणा हे वाङ्‌ग्मयी। श्रीमूर्ति प्रभूचि ॥ १६८५ ॥

शास्त्र वाच्यें अर्थे फळे। मग आपण मावळे।

तैसें नव्हें हें सगळें। परब्रह्मचि ॥ १६८६ ॥

कैसा विश्वाचिया कृपा। करूनि महानंद सोपा।

अर्जुनव्याजें रूपा। आणिला देवें ॥ १६८७ ॥

चकोराचेनि निमित्तें। तिन्ही भुवनें संतप्तें।

निवविलीं कळांवतें। चंद्रें जेवीं ॥ १६८८ ॥

कां गौतमाचेनि मिषें। कळिकाळज्वरीतोद्देशें।

पाणिढाळु गिरीशें। गंगेंचा केला ॥ १६८९ ॥

तैसें गीतेचें हें दुभतें। वत्स करूनि पार्थातें।

दुभिन्नली जगापुरतें। श्रीकृष्ण गाय ॥ १६९० ॥

येथे जीवें जरी नाहाल। तरी हेंचि कीर होआल।

नातरी पाठमिषें तिंबाल। जीभचि जरी ॥ १६९१ ॥

तरी लोह एकें अंशें। झगटलिया परीसें।

येरीकडे अपैसें। सुवर्ण होय॥ १६९२॥

तैसी पाठाची ते वाटी। श्लोकपाद लावा ना जंव वोठीं।

तंव ब्रह्मतेची पुष्टी। येईल आंगा॥ १६९३॥

ना येणेसीं मुख वांकडें। करूनि ठाकाल कानवडें।

तरी कानींही घेतां पडे। तेचि लेख॥ १६९४॥

जे हे श्रवणें पाठें अर्थे। गीता नेदी मोक्षाआरौतें।

जैसा समर्थु दाता कोण्हातें। नास्ति न म्हणे॥ १६९५॥

म्हणौनि जाणतया सवा। गीताचि येकी सेवा।

काय कराल आघवां। शास्त्रीं येरीं॥ १६९६॥

क) ग्रंथकौस्तुभ 'एकनाथी भागवत'

अध्याय ३१ वा

ज्याचा रथ वागवी आपण। ज्याचा सारथी श्रीकृष्ण।

ऐसा प्रियसखा अर्जुन। कृष्णविरहें पूर्ण उद्विग्न जाहला ॥२४९॥

तंव कृष्णगीता सदुक्ती। आठवल्या त्याच्या चित्तीं।

मग आपण आपणाप्रती। बोलिला उपपत्ती त्या ऐका ॥२५०॥

कृष्ण माझ्या मनाचें 'मन'। कृष्ण 'बुद्धीचें' आयतन।

कृष्णप्रभा हें प्रकाशे 'ज्ञान'। तेथ भिन्नपण मज कैंचें ॥२५१॥

कृष्णप्रभा 'दृष्टी' देखे। कृष्ण अवधानें 'श्रवण' ऐके।

कृष्णानुवादें 'बोल' बोलके। तेथें 'मी' वेगळिकें वृथा मानीं ॥२५२॥

कृष्ण हृदयस्थ 'आत्मा' अव्यंग। कृष्ण माझ्या अंगाचें अंग।

त्या कृष्णासीं मज वियोग। हा मिथ्या प्रयोग मायिक ॥२५३॥

कृष्ण माझ्या जीवाचें जीवन। कृष्ण सबाह्य परिपूर्ण।

कृष्णवियोग मानी जें मीपण। तेंही निमग्न श्रीकृष्णीं ॥२५४॥

भिन्न भिन्न भूताकृती। त्यामाजीं अभिन्न कृष्णस्थिती।

विषमीं समान श्रीपती। त्यासी वियोगप्राप्ती कदा न घडे ॥२५५॥

घट मृत्तिकेसी नव्हे भिन्न। पट न निवडे तंतु त्यागून।

तैसा श्रीकृष्णवेगळा अर्जुन। माझें मीपण निवडेना ॥२५६॥

कृष्णावियोग मी मानीं जेथ। तेथेंही असे श्रीकृष्णनाथ।

वियोग मानिती जे सत्य। ते केवळ भ्रांत अतिमूर्ख ॥२५७॥

नित्य सर्वगत परिपूर्ण। कृष्ण अखंड दंडायमान।

त्यासीं मजसीं वेगळेपण। सर्वथा जाण असेना ॥२५८॥

'न जायते म्रियते' हें वचन। स्वमुखें बोलिला श्रीकृष्ण।

त्या कृष्णासी जन्ममरण। मूर्खजन मानिती ॥२५९॥

'अक्षरं ब्रह्म परमं'। स्वयें बोलिला पुरुषोत्तम।

त्या कृष्णासी मरणजन्म। मूर्ख मनोधर्म कल्पिती ॥२६० ॥

जो ‘क्षराक्षरातीत’। ‘उत्तमपुरुष’ श्रीकृष्णनाथ।

त्यासी जन्ममरणादि आवर्त। कल्पिती भ्रांत मनोधर्में ॥२६१ ॥

त्या कृष्णासीं मज वेगळेपण। कल्पांतींही नाहीं जाण।

करितां गीतार्थाचें स्मरण। आपुलें आपण पूर्णत्व देखे ॥२६२ ॥

मी अज आद्य अचळ। मी निज नित्य निर्मळ।

माझ्या स्वरुपा नाहीं चळ। त्रैलोक्य खेळ पैं माझा ॥२६३ ॥

जगातें नेमिता वेद। तो निःश्वसित माझा बोध।

मी आनंदा परमानंद। स्वानंदकंद निजांगें ॥२६४ ॥

मी आपरुपें आप। मी प्रकृतिपुरुषांचा बाप।

मी अवतारी अवतरें कृष्णरुप। हा सत्यसंकल्प पैं माझा ॥२६५ ॥

धरोनियां माझ्या स्वरुपाचा आधार। मीचि कृष्णीं कृष्णरुप अवतार।

करुनि स्वलीला नानाचरित्र। अंतीं सामावें साचार मजमाजीं मीच ॥२६६ ॥

माझ्या निजस्वरुपाचेनि बळें। मीच कृष्णरुपें खेळ खेळें।

अंतीं मजमाजीं मी मिळें। निजात्ममेळें निजनिष्ठा ॥२६७ ॥

एक नर एक नारायण। परस्परें तें जाण अभिन्न।

यालागीं पूर्णत्वें अर्जुन। आपण्या आपण स्वयें देखे ॥२६८ ॥

बाप कृपाळु कृपानिधि। उपदेशिला युद्धसंधीं।

परी लाविली जे समाधी। ते न मोडे त्रिशुद्धी कल्पांतकाळीं ॥२६९ ॥

नाहीं स्थानशुद्धी चोखट। सैंघ रथांचे घडघडाट।

सुटतां शस्त्रांचे कडकडाट। लाविली निर्दुष्ट परमार्थनिष्ठा ॥२७० ॥

कैशी लाविली समाधी। जी न मोडेच महायुद्धीं।

शेखीं कृष्णावसान अवधीं। तोचि बोध उद्बोधी परिपूर्णत्वें ॥२७१ ॥

ज्यासी गीता उपदेशी श्रीकृष्ण। त्यासी न बाणे पूर्णपण।

ऐसें बोलतां वचन। परम दूषण वाचेसी ॥२७२ ॥

ते वाचा गलितकुष्ठें झडे। तीसी विकल्पाचे पडती किडे।

ते वाचाचि समूळ उडे। 'कृष्णोक्तीं न घडे बोध' म्हणतां ॥२७३॥

'गीताउपदेशें पूर्णपण। नव्हे' ऐसें म्हणतां जाण।

वाग्देवता कांपे आपण। इतरांचा कोण पडिपाडू ॥२७४॥

गीता ऐके पाहे पढे। ज्यासी गीतास्मरण घडे।

त्यासी परिपूर्णत्व स्वयें जोडे। मा उपदेशें नातुडे परिपूर्णत्व कैसें ॥२७५॥

गीतार्थाचें पूर्णपण। वक्ता जाणे श्रीकृष्ण।

कां श्रोता जाणे अर्जुन। त्यासी ते खूण बाणली ॥२७६॥

सारांश काढूनि वेदार्था। श्रीकृष्णें प्रकट केली गीता।

जेथील अभिप्रायो पाहतां। जोडे आइता निजमोक्ष ॥२७७॥

परदेशी जाहला होता वेदान्त। त्यासी सहाय जाहला गीतार्थ।

तेणें बळें मतें समस्त। जिणोनि समर्थ तो झाला ॥२७८॥

कृष्णनिःश्वासीं जन्मले वेद। गीता श्रीकृष्णमुखें प्रगटली शुद्ध।

यालागीं गीतार्थ अगाध। धडौते वेद तेणें जाहले ॥२७९॥

वेदें आप्त केले तिन्ही वर्ण। दुरावले स्त्रीशूद्रादि जन।

न शिवेचि त्यांचे कान। हें वेदांसी न्यूनपण पैं आलें ॥२८०॥

तें वेदाचें फेडावया उणें। गीता प्रगट केली श्रीकृष्णें।

गीतेचेनि श्रवणें पठणें। उद्धरणें समस्तीं ॥२८१॥

अर्जुनाचे प्रीतीकारणें। गीतार्थ प्रकाशिला श्रीकृष्णें।

ते गीतेचेनि श्रवणें पठणें। उद्धरणें जडजीवीं ॥२८२॥

असो अगाध गीतामहिमान। तेणें गीतार्थें तो अर्जुन।

करूनि आपुलें सांत्वन। जाहला सावधान प्रकृतिस्थ ॥२८३॥

प्रस्तावना

श्रीमद्भगवद्गीता व्याकरण-प्रबोध- (अध्याय १२ वा) हा एक विशेष ग्रंथ आहे, जो श्रीमद्भगवद्गीतेच्या बाराव्या अध्यायावर (भक्तियोग) आधारित आहे. हा ग्रंथ केवळ श्लोकांचा अर्थ सांगत नाही, तर तो व्याकरणाच्या दृष्टिकोनातून गीतेचे सखोल विश्लेषण प्रस्तुत करतो.

मुख्य वैशिष्ट्ये

- व्याकरणात्मक विश्लेषण (Grammatical Analysis):

हा ग्रंथ त्याच्या मूळ स्वरूपात प्रत्येक श्लोकाचे पदच्छेद, अन्वयार्थ (वाक्यरचना), मराठी भाषांतर, आणि सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे व्याकरणात्मक टीका देतो. या टीकेंमध्ये संधी, समास, शब्दरूपे (नाम, सर्वनाम), धातुरूपे (क्रियापदे) यांचे तपशीलवार स्पष्टीकरण समाविष्ट आहे. हे संस्कृत व्याकरण शिकणाऱ्या आणि गीतेचा अर्थ अधिक खोलवर समजून घेऊ इच्छिणाऱ्या वाचकांसाठी अत्यंत उपयुक्त आहे.

- संपूर्ण अध्याय समावेश (Complete Chapter Coverage):

ग्रंथात बाराव्या अध्यायातील सर्व श्लोक (१ ते २०) समाविष्ट आहेत, ज्यात अर्जुन आणि श्रीकृष्ण यांचा संवाद आहे. या अध्यायात सगुण (साकार) आणि निर्गुण (निराकार) उपासनेतील श्रेष्ठत्वाचा विचार केला आहे आणि भक्ताचे लक्षण सांगितले आहे.

- पारंपरिक भाष्य आणि काव्य (Traditional Commentary and Poetry):

ग्रंथाच्या सुरुवातीला संत तुकाराम, संत ज्ञानेश्वर यांसारख्या महाराष्ट्राच्या संतकवींच्या अभंग आणि ओव्या समाविष्ट आहेत, ज्या गीतेचे महत्त्व सांगतात. शेवटी गीतेच्या आरत्या देखील दिलेल्या आहेत.

- शैक्षणिक रचना (Educational Structure):

प्रत्येक श्लोकासाठी माहिती एका सुसज्ज पद्धतीने मांडली आहे:

  - मूळ श्लोक
  - पदच्छेद
  - अन्वयार्थ
  - मराठीत सोपे भाषांतर
  - व्याकरणात्मक टिपण (संधी, समास, रूपपरिचय इ.)

हा ग्रंथ गीर्वाणज्योती प्रकाशन यांनी प्रकाशित केला आहे. त्यासाठी आम्ही त्यांचे ऋणी आहोत. या ग्रंथाच्या निर्मित ज्याचे ज्यांचे सहकार्य लाभले त्या सर्वांचे आभार.

हा ग्रंथ संस्कृत विद्यार्थी, गीता अभ्यासक, शिक्षक आणि अश्या प्रत्येकासाठी उपयुक्त आहे जे भगवद्गीता केवळ तात्त्विक दृष्ट्या नव्हे तर भाषिक आणि व्याकरणाच्या दृष्टिकोनातूनही अभ्यासू इच्छितात. बाराव्या अध्यायावरचे हे एक प्रामाणिक आणि शैक्षणिक साधन म्हणून समाजमान्य होईल, अशी आशा बाळगतो.

श्रीकृष्णार्पणमस्तु

लेखकद्वय

२२-१०-२०२५, बलिप्रतिपदा, शके

श्रीमद्भगवद्गीता व्याकरण-प्रबोध

द्वादशोऽध्यायः

भक्तियोगः

अर्जुन उवाच

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।

ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥ १२.१ ॥

पदच्छेद – अन्वय –

अर्जुनः उवाच -

एवम् सतत-युक्ताः ये भक्ताः त्वाम् पर्युपासते । ये च अपि अक्षरम् अव्यक्तम् तेषाम् के योगवित्तमाः ॥ १२.१ ॥

अन्वयार्थ –

अर्जुन – अर्जुन, **उवाच** - म्हणाला-

ये - जे, **भक्ताः** - भक्त, **एवम्** – याप्रमाणे (अकराव्या अध्यायाच्या शेवटी ५५ व्या श्लोकात सागितल्याप्रमाणे), **सततयुक्ताः** - निरंतर (भगवत्कर्मादिकांत) युक्त होऊन, **त्वाम्** - (सगुण साकार अशा) तुला, **पर्युपासते** - भजतात - तुझे ध्यान करतात, **च** – आणि, **ये** - जे, **भक्ताः** - भक्त, **अक्षरम्** – अविनाशी, **अव्यक्तम्** - निर्गुण व निराकाराला, **अपि** – देखील, **पर्युपासते** - भजतात, **तेषाम्** - त्या दोघांतील, **योगवित्तमाः** – उत्तम योगवेत्ते (= योगी), **के** - कोण ? (त्यांतील श्रेष्ठ भक्त कोण ?) ॥ **१** ॥

मराठी अनुवाद –

अर्जुन म्हणाला-

जे भक्त याप्रमाणे (अकराव्या अध्यायाच्या शेवटी ५५ व्या श्लोकात सागितल्याप्रमाणे) निरंतर (भगवत्कर्मादिकांत) युक्त होऊन (सगुण साकार अशा) तुला भजतात - तुझे ध्यान करतात आणि जे भक्त अविनाशी, निर्गुण व निराकाराला देखील भजतात त्या दोघांतील उत्तम योगवेत्ते (= योगी) कोण ? (त्यांतील श्रेष्ठ भक्त कोण ?) ॥ **१** ॥

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**अर्जुन उवाच -**	अर्जुन + उवाच
२.	**एवं सततयुक्ता ये –**	एवम् + सततयुक्ताः + ये
३.	**भक्तास्त्वां पर्युपासते -**	भक्ताः + त्वाम् + पर्युपासते

४.	**चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के –**	च + अपि + अक्षरम् + अव्यक्तम् + तेषाम् + के

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**अर्जुनः -**	अर्जुन (नाम) - अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
२.	**एवम् -**	अव्यय
३.	**ये -**	यद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन
४.	**त्वाम् -**	युष्मद् (सर्वनाम) दकारान्त द्वितीया एकवचन
५.	**च -**	अव्यय
६.	**अपि -**	अव्यय
७.	**अक्षरम् -**	अक्षर (विशेषण) अकारान्त नपुंसकलिंग द्वितीया एकवचन
८.	**तेषाम् -**	तद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग षष्ठी बहुवचन
९.	**के -**	किम् (सर्वनाम) पुंलिंग प्रथमा बहुवचन
१०.	**सततयुक्ताः -**	सततयुक्त (सामासिक विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन
११.	**भक्ताः -**	भक्त (नाम) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन
१२.	**अव्यक्तम् -**	अव्यक्त (सामासिक विशेषण) अकारान्त नपुंसकलिंग द्वितीया एकवचन
१३.	**योगवित्तमाः -**	योगवित् (सामासिक विशेषण) तर-तम- प्रत्ययान्त भाववाचक अकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन

ब) धातुरूपे

१.	**उवाच** -	ब्रू (ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि) (धा. पा. २.३९) / वच् (वचँ परिभाषणे) (धा. पा. २.५८) अदादिगण उभयपद इथे परस्मैपद कर्तरि लिट्लकार प्रथम पुरुष एकवचन
२.	**पर्युपासते -**	परि+उप+आस् (धा. पा. २.११) अदादिगण आत्मनेपद कर्तरि लट्लकार प्रथम पुरुष बहुवचन

३. समासविग्रह

१.	**सततयुक्ताः -**	सततम् युक्ताः	सुप्सुप् समास
२.	**अक्षरम् -**	न क्षरतीति	नञ् उपपद तत्पुरुष समास
		न क्षरम्	नञ् तत्पुरुष समास
३.	**अव्यक्तम्** -	न व्यक्तम्	नञ् तत्पुरुष समास
४.	**योगवित्तमाः -**	योगम् विदन्ति इति, योगवित्	उपपद तत्पुरुष समास
५.		योगम् वेत्ति इति, योगवित्	उपपद तत्पुरुष समास

श्रीभगवानुवाच -

मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।

श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥ १२.२ ॥

पदच्छेद –

श्रीभगवान् उवाच -

मयि आवेश्य मन: ये माम् नित्ययुक्ता: उपासते । श्रद्धया परया उपेता: ते मे युक्ततमा: मताः ॥१२.२ ॥

अन्वयार्थ –

श्रीभगवान् - श्रीभगवान (=श्रीकृष्ण), **उवाच –** म्हणाले –

अन्वयार्थ – **मयि -** माझ्या ठिकाणी (=माझ्या सगुण स्वरूपात), **मन: -** मन, **आवेश्य -** स्थिर करून (=लावून), **नित्ययुक्ता: -** निरंतर (भगवत्कर्मादिकांत) युक्त होऊन, **ये** - जे, **(भक्ता:)** – (भक्त), **परया** – अत्यंत, **श्रद्धया –** श्रद्धेने, **उपेता: -** युक्त होऊन, **माम् -** (सगुण साकार अशा) मला, **उपासते -** भजतात (उपासना करितात), **ते -** ते (सगुणभक्त), **मे –** मला, **युक्ततमा: -** अतिशय उत्तम (भक्त) (असे) **- मताः -** मी समजतो. **॥१२.२ ॥**

मराठी अनुवाद –

श्रीभगवान (=श्रीकृष्ण) म्हणाले –

माझ्या ठिकाणी (=माझ्या सगुण स्वरूपात) मन स्थिर करून (=लावून) निरंतर (भगवत्कर्मादिकांत) युक्त होऊन जे (भक्त) अत्यंत श्रद्धेने युक्त होऊन (सगुण साकार अशा) मला भजतात (उपासना करितात) ते (सगुणभक्त) मला अतिशय उत्तम (भक्त) (असे) मी समजतो. ॥ **१२.२ ॥**

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**श्रीभगवानुवाच -**	श्रीभगवान् + उवाच
२.	**मय्यावेश्य -**	मयि + आवेश्य
३.	**मनो ये -**	मन: + ये
४.	**मां नित्ययुक्ता उपासते -**	माम् + नित्ययुक्ता: + उपासते
५.	**परयोपेतास्ते -**	परया + उपेता: + ते
६.	**युक्ततमा मताः -**	युक्ततमा: + मताः

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**श्रीभगवान् -**	श्रीभगवत् (नाम) – तकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
२.	**मयि -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त सप्तमी एकवचन
३.	**मनः -**	मनस् (नाम) सकारान्त नपुंसकलिंग प्रथमा एकवचन
४.	**ये -**	यद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन
५.	**माम् -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग द्वितीया एकवचन
६.	**श्रद्धया -**	श्रद्धा (नाम) आकारान्त स्त्रीलिंग तृतीया एकवचन
७.	**परया -**	परा (विशेषण) आकारान्त स्त्रीलिंग तृतीया एकवचन
८.	**ते-**	तद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन
९.	**मे -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त षष्ठी एकवचन
१०.	**नित्ययुक्ताः -**	नित्ययुक्त (सामासिक विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन

ब) धातुरूपे

१.	**उवाच** -	ब्रू (ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि) (धा. पा. २.३९) / वच् (वचँ परिभाषणे) (धा. पा. २.५८) अदादिगण उभयपद इथे परस्मैपद कर्तरि लिट्लकार प्रथम पुरुष एकवचन
२.	**आवेश्य -**	आ+विश् (धा. पा. ६. १६०) तुदादिगण परस्मैपद य / त्य प्रत्ययान्त पूर्वकालवाचक ल्यबन्त अव्यय
३.	**उपासते -**	उप+आस् (धा. पा. २.११) अदादिगण आत्मनेपद कर्तरि लट्लकार प्रथम पुरुष बहुवचन
४.	**उपेताः -**	उप+इ (धा. पा. २.४०) अदादिगण परस्मैपद क्त प्रत्ययान्त उपेत कर्तरि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण पुंलिंग प्रथमा बहुवचन
५.	**युक्ततमाः -**	युज् (धा. पा. ४.७४) दिवादिगण आत्मनेपद क्त प्रत्ययान्त कर्तरि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण तर-तम-भाववाचक- युक्ततम अकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन
६.	**मताः -**	मन् (धा. पा. ४.७३) दिवादिगण आत्मनेपद क्त प्रत्ययान्त मता कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण अकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन

३. समासविग्रह

१.	नित्ययुक्ताः -	नित्यम् युक्ताः	सुप्सुप् समास

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते।

सर्वत्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥१२.३ ॥

पदच्छेद –

ये तु अक्षरम् अनिर्देश्यम् अव्यक्तम् पर्युपासते। सर्वत्रगम् अचिन्त्यम् च कूटस्थम् अचलम् ध्रुवम् ॥१२.३ ॥

अन्वयार्थ –

तु – परंतु, **ये** - जे, (**भक्ताः**) – (भक्त), **अक्षरम्** - अविनाशी, **अनिर्देश्यम्** - ज्याचा नांवानें निर्देश करता येत नाही, **अव्यक्तम्** - निर्गुण व निराकार, **सर्वत्रगम्** - सर्व सृष्टीत व्यापून राहणारे, **अचिन्त्यम्** - ज्याचे चिंतनहि करता येत नाही, **कूटस्थम्** - ज्याच्यामध्ये कोणताहि विकार होत नाही, **अचलम्** - जे आपल्या अवस्थेपासून ढळत नाही, **च** - आणि, **ध्रुवम्** - म्हणूनच जे नित्य आहे अशाला, **पर्युपासते** - भजतात - तुझे ध्यान करतात. **॥१२.३ ॥**

मराठी अनुवाद –

परंतु जे (भक्त) अविनाशी, ज्याचा नांवानें निर्देश करता येत नाही, निर्गुण व निराकार, सर्व सृष्टीत व्यापून राहणारे, ज्याचे चिंतनहि करता येत नाही, ज्याच्यामध्ये कोणताहि विकार होत नाही, जे आपल्या अवस्थेपासून ढळत नाही आणि म्हणूनच जे नित्य आहे अशाला भजतात - तुझे ध्यान करतात. **॥३ ॥**

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते -**	तु + अक्षरम् + अनिर्देश्यम् + अव्यक्तम् + पर्युपासते
२.	**सर्वत्रगमचिन्त्यं च -**	सर्वत्रगम् + अचिन्त्यम् + च
३.	**कूटस्थमचलं ध्रुवम् -**	कूटस्थम् + अचलम् + ध्रुवम्

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**ये -**	यद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन
२.	**तु -**	अव्यय
३.	**अक्षरम् -**	अक्षर (सामासिक विशेषण) अकारान्त नपुंसकलिंग द्वितीया एकवचन
४.	**सर्वत्रगम् -**	सर्वत्रग (सामासिक विशेषण) अकारान्त नपुंसकलिंग द्वितीया एकवचन
५.	**च -**	अव्यय
६.	**कूटस्थम् -**	कुटस्थ (सामासिक विशेषण) अकारान्त नपुंसकलिंग द्वितीया एकवचन
७.	**अचलम् -**	अचल (सामासिक विशेषण) अकारान्त नपुंसकलिंग द्वितीया एकवचन
८.	**ध्रुवम् -**	ध्रुव(विशेषण) अकारान्त नपुंसकलिंग द्वितीया एकवचन
९.	**अनिर्देश्यम् -**	अनिर्देश्य (सामासिक विशेषण) अकारान्त नपुंसकलिंग द्वितीया एकवचन
१०.	**अव्यक्तम् -**	अव्यक्त (सामासिक विशेषण) अकारान्त नपुंसकलिंग द्वितीया एकवचन

११.	**अचिन्त्यम्**	अचिन्त्य (सामासिक विशेषण) अकारान्त नपुंसकलिंग द्वितीया एकवचन

ब) धातुरूपे

१.	**पर्युपासते -**	परि+उप+आस् (धा. पा. २.११) अदादिगण आत्मनेपद कर्तरि लट्लकार प्रथम पुरुष बहुवचन

३. समासविग्रह

१.	**अक्षरम् -**	न क्षरतीति	नञ् उपपद तत्पुरुष समास
		न क्षरम्	नञ् तत्पुरुष समास
२.	**अनिर्देश्यम् -**	न निर्देश्यम्	नञ् तत्पुरुष समास
३.	**अव्यक्तम् -**	न व्यक्तम्	नञ् तत्पुरुष समास
४.	**अचिन्त्यम् -**	न चिन्त्यम्	नञ् तत्पुरुष समास
५.	**अचलम् -**	न चलम्	नञ् तत्पुरुष समास
		न चलति इति	नञ् उपपद तत्पुरुष समास
६.	**सर्वत्रगम् -**	सर्वत्र गच्छति इति	उपपद तत्पुरुष समास
७.	**कूटस्थम् -**	कूटे तिष्ठति इति	उपपद तत्पुरुष समास

सन्नियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।

ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥ १२.४ ॥

पदच्छेद –

सन्नियम्य इन्द्रियग्रामम् सर्वत्र समबुद्धयः । ते प्राप्नुवन्ति माम् एव सर्वभूतहिते रताः ॥१२.४ ॥

अन्वयार्थ –

इन्द्रियग्रामम् - इंद्रियसमूहाचे म्हणजे सर्व इंद्रियांचे, **सन्नियम्य** - संयमन करून, **ते** – ते, (**भक्ता:) –** (भक्त), **सर्वभूतहिते -** सर्व प्राण्यांच्या हितामध्ये, **रताः** – प्रीती असलेले, **च** - आणि, **सर्वत्र** - सर्व ठिकाणी, **समबुद्धयः** – सारखी (=ब्रह्म-) बुद्धी ठेवणारे, **माम् एव** – मलाच, **प्राप्नुवन्ति** - प्राप्त होतात. (ते मला म्हणजे निर्गुण ब्रह्माला प्राप्त होतात.) **॥१२.४ ॥**

मराठी अनुवाद–

इंद्रियसमूहाचे म्हणजे सर्व इंद्रियांचे संयमन करून ते (भक्त) सर्व प्राण्यांच्या हितामध्ये प्रीती असलेले आणि सर्व ठिकाणी सारखी (=ब्रह्म-) बुद्धी ठेवणारे मलाच प्राप्त होतात. (ते मला म्हणजे निर्गुण ब्रह्माला प्राप्त होतात.) **॥१२.४ ॥**

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**सन्नियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र -**	सन्नियम्य + इन्द्रियग्रामम् + सर्वत्र
२.	**मामेव -**	माम् + एव

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**इन्द्रियग्रामम् -**	इन्द्रियग्राम (सामासिक नाम) अकारान्त पुंलिंग द्वितीया एकवचन
२.	**सर्वत्र -**	अव्यय
३.	**समबुद्धयः -**	समबुद्धि (सामासिक विशेषण) इकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन
४.	**ते -**	तद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन
५.	**माम् -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग द्वितीया एकवचन
६.	**एव -**	अव्यय
७.	**सर्वभूतहिते -**	सर्वभूतहित (सामासिक नाम) अकारान्त नपुंसकलिंग सप्तमी एकवचन

ब) धातुरूपे

१.	**सन्नियम्य -**	सम् + नि + यम् (धा. पा. १.९३०) भ्वादिगण परस्मैपद यत् प्रत्ययान्त ल्यबन्त अव्यय
२.	**प्राप्नुवन्ति -**	प्र+आप् (धा. पा. ५.१६) स्वादिगण परस्मैपद कर्तरि लट्लकार प्रथम पुरुष बहुवचन
३.	**रताः -**	रम् (धा. पा. १.९५३) भ्वादिगण आत्मनेपद यत् प्रत्ययान्त कर्तरि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण रत अकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन

३. समासविग्रह

१.	**इन्द्रियग्रामम् -**	इन्द्रियाणाम् ग्रामः, तम्	षष्ठी तत्पुरुष समास
२.	**समबुद्धयः -**	समा बुद्धिः येषाम् ते	बहुव्रीही समास
३.	**सर्वभूतहिते -**	१. सर्वाणि भूतानि, सर्वभूतानि	कर्मधारय समास
		२. सर्वभूतेभ्यः हितम्, तस्मिन्	चतुर्थी तत्पुरुष समास

क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ।

अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥ १२.५ ॥

पदच्छेद –

क्लेश: अधिकतर: तेषाम् अव्यक्तासक्तचेतसाम् । अव्यक्ता हि गति: दु:खम् देहवद्भि: अवाप्यते ॥ १२.५ ॥

अन्वयार्थ –

अव्यक्तासक्तचेतसाम् - अव्यक्त ब्रह्मामध्ये ज्यांचे मन आसक्त झाले आहे अशा, **तेषाम् –** त्यांना (= त्या साधकांना) (त्यांच्या साधनेत), **क्लेश: -** क्लेश (=दुःख), **अधिकतर: -** (सगुणोपासकापेक्षा) पुष्कळच अधिक होते, **हि –** कारण, **देहवद्भि: -** देहधाऱ्यांना (= 'हा देह म्हणजेच मी' असें समजणाऱ्या लोकांना), **अव्यक्ता गति: -** अव्यक्त ब्रह्माच्या प्राप्तीचा मार्ग, **दु:खम् -** मोठ्या कष्टाने, **अवाप्यते -** प्राप्त होतो. (म्हणून निर्गुणोपासकांपेक्षां सगुणोपासक चांगले.) **॥१२.५ ॥**

मराठी अनुवाद –

अव्यक्त ब्रह्मामध्ये ज्यांचे मन आसक्त झाले आहे अशा त्यांना (= त्या साधकांना) (त्यांच्या साधनेत) क्लेश (=दुःख) (सगुणोपासकांपेक्षा) पुष्कळच अधिक होते कारण देहधाऱ्यांना (= 'हा देह म्हणजेच मी' असें समजणाऱ्या लोकांना) अव्यक्त ब्रह्माच्या प्राप्तीचा मार्ग मोठ्या कष्टाने प्राप्त होतो. (म्हणून निर्गुणोपासकांपेक्षां सगुणोपासक चांगले.) **॥१२.५ ॥**

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् -**	क्लेश: + अधिकतर: + तेषाम् + अव्यक्तासक्तचेतसाम्
२.	**गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते -**	गति: + दु:खम् + देहवद्भि: + अवाप्यते

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**क्लेशः -**	क्लेश (नाम) – अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
२.	**अधिकतरः -**	अधिकतर (विशेषण) तर-तम-भाववाचक अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
३.	**तेषाम् -**	तद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग षष्ठी बहुवचन
४.	**हि -**	अव्यय
५.	**गतिः -**	गति (नाम) – इकारान्त स्त्रीलिंग प्रथमा एकवचन
६.	**दुःखम् -**	दुःख (नाम) – अकारान्त नपुंसकलिंग प्रथमा एकवचन
७.	**देहवद्भिः -**	देहवत् (विशेषण) तकारान्त पुंलिंग तृतीया बहुवचन
८.	**अव्यक्तासक्तचेतसाम् -**	अव्यक्तासक्तचेतस् (सामासिक विशेषण) सकारान्त पुंलिंग षष्ठी बहुवचन

ब) धातुरूपे

१.	**अव्यक्त -**	अ+वि+अञ्ज् (धा. पा. ७.२१) रुधादिगण परस्मैपद क्त प्रत्ययान्त पद अव्यक्त (कर्मणि भूतकालवाचक विशेषण)
२.	**आसक्त -**	आ + सञ्ज् (धा. पा. १.११४२) भ्वादिगण परस्मैपद क्त प्रत्ययान्त पद आसक्त (कर्मणि भूतकालवाचक विशेषण)
३.	**चेतसाम् -**	चेतस् – सकारान्त नपुंसकलिंग षष्ठी बहुवचन
४.	**अवाप्यते -**	अव+आप् (धा. पा. १०.३७६) चुरादिगण उभयपद इथे आत्मनेपद कर्मणि लट्लकार प्रथम पुरुष एकवचन

३. समासविग्रह

१.	**अव्यक्तासक्तचेतसाम् -**		
		१. न व्यक्तम्, अव्यक्तम्	नञ् तत्पुरुष समास
		२. आसक्तम् चेतः, आसक्तचेतः	कर्मधारय समास
		३. अव्यक्ते आसक्तचेत: येषां ते, अव्यक्तासक्तचेतसः, तेषाम्	बहुव्रीही समास

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि सन्न्यस्य मत्पराः ।

अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥ १२.६ ॥

पदच्छेद –

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि सन्न्यस्य मत्पराः । अनन्येन एव योगेन माम् ध्यायन्त: उपासते ॥१२.६ ॥

अन्वयार्थ –

तु - परंतु, **ये -** जे (सगुणभक्त), **सर्वाणि** – सर्व, **कर्माणि** – कर्मांना, **मयि** – मला, **सन्न्यस्य -** अर्पण करून, **मत्पराः -** मीच श्रेष्ठ आहे असे होऊन, **अनन्येन एव योगेन -** अनन्य (भक्ति-)योगानेच, **माम् –** माझे, **ध्यायन्त: -** ध्यान करणारे (भक्त), **उपासते** – (माझी) भक्ती करतात. **॥ १२.६ ॥**

मराठी अनुवाद –

परंतु जे (सगुणभक्त) सर्व कर्मांना मला अर्पण करून मीच श्रेष्ठ आहे असे होऊन अनन्य (भक्ति-)योगानेच माझे ध्यान करणारे (भक्त) (माझी) भक्ती करतात. **॥ १२.६ ॥**

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**अनन्येनैव -**	अनन्येन + एव
२.	**मां ध्यायन्त उपासते -**	माम् + ध्यायन्तः + उपासते

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**ये -**	यद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन
२.	**तु -**	अव्यय
३.	**सर्वाणि -**	सर्व (सर्वनाम) अकारान्त नपुंसकलिंग द्वितीया बहुवचन
४.	**कर्माणि -**	कर्मन् (नाम) नकारान्त नपुंसकलिंग द्वितीया बहुवचन
५.	**मयि -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त अलिंग सप्तमी एकवचन
६.	**मत् -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त अलिंग पंचमी एकवचन
७.	**पराः -**	पर (विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन
८.	**अनन्येन -**	अनन्य (सामासिक विशेषण) अकारान्त पुंलिंग तृतीया एकवचन
९.	**एव -**	अव्यय
१०.	**योगेन -**	योग (नाम) अकारान्त पुंलिंग तृतीया एकवचन
११.	**माम् -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त अलिंग द्वितीया एकवचन

ब) धातुरूपे

१.	**सन्न्यस्य -**	सम् + नि + अस् (धा. पा.२.६०) अदादिगण परस्मैपद य (त्य) प्रत्ययान्त पूर्वकालवाचक ल्यबन्त अव्यय
२.	**ध्यायन्तः -**	ध्यै (धा. पा. १.५६) भ्वादिगण परस्मैपद अत् (शतृ) प्रत्ययान्त कर्तरि वर्तमानकाळ धातुसाधित विशेषण ध्यायत् तकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन
३.	**उपासते -**	उप+आस् (धा. पा.२.११) अदादिगण आत्मनेपद कर्तरि लट्लकार प्रथम पुरुष बहुवचन

३. समासविग्रह

१.	**मत्पराः -**	अहम् पर: येषाम् ते मत्पराः	बहुव्रीहि समास
२.	**अनन्येन -**	न विद्यते अन्य: यस्य स:, अनन्य:, तेन	नञ् बहुव्रीहि समास

तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात्।

भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम्॥ १२.७ ॥

पदच्छेद –

तेषाम् अहम् समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात्। भवामि न चिरात् पार्थ मयि आवेशितचेतसाम्॥ १२.७ ॥

अन्वयार्थ –

पार्थ - हे अर्जुना ! **मयि -** माझ्या (सगुणस्वरूपाच्या) ठिकाणी, **आवेशितचेतसाम् –** (ज्यांनी आपले) चित्त स्थिर ठेवले आहे, अशा, **तेषाम् –** त्यांचा (= त्या भक्तांचा), **अहम् –** मी, **न चिरात् –** अल्प काळात (लवकरच), **मृत्युसंसारसागरात् -** मृत्यूने युक्त अशा संसारसागरापासून, **समुद्धर्ता -** उत्तमप्रकारे उद्धार करणारा, **भवामि -** होतो. **॥१२.७ ॥**

मराठी अनुवाद –

हे अर्जुना ! माझ्या (सगुणस्वरूपाच्या) ठिकाणी (ज्यांनी आपले) चित्त स्थिर ठेवले आहे, अशा त्यांचा (= त्या भक्तांचा) मी अल्प काळात (=लवकरच) मृत्यूने युक्त अशा संसारसागरापासून उत्तमप्रकारे उद्धार करणारा होतो. ॥ **१२.७** ॥

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**तेषामहं समुद्धर्ता -**	तेषाम् + अहम् + समुद्धर्ता
२.	**चिरात्पार्थ -**	चिरात् + पार्थ
३.	**मय्यावेशितचेतसाम् -**	मयि + आवेशितचेतसाम्

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**तेषाम् -**	तद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग षष्ठी बहुवचन
२.	**अहम् -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त प्रथमा एकवचन
३.	**मृत्युसंसारसागरात् -**	मृत्युसंसारसागर (सामासिक विशेषण) अकारान्त पुंलिंग पंचमी एकवचन
४.	**न -**	अव्यय
५.	**चिरात् -**	पंचम्यन्त अव्यय
६.	**पार्थ -**	पार्थ (नाम) अकारान्त पुंलिंग संबोधन एकवचन
७.	**मयि -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त सप्तमी एकवचन
८.	**समुद्धर्ता -**	समुद्धर्तृ (विशेषण) ऋकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
९.	**आवेशितचेतसाम् -**	आवेशितचेतस् (सामासिक विशेषण) सकारान्त नपुंसकलिंग षष्ठी बहुवचन

ब) धातुरूपे

१.	**भवामि -**	भू (धा. पा. १.१) भ्वादिगण परस्मैपद कर्तरि लट्लकार उत्तम पुरुष एकवचन
२.	**आवेशित -**	आ+ विश् (धा. पा.६.१६०) तुदादिगण परस्मैपद क्त प्रत्ययान्त पद आवेशित कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण

३. समासविग्रह

१.	**मृत्युसंसारसागरात् -**		
		१. संसार एव सागरः, संसारसागरः	कर्मधारयः समासः
		२. मृत्युयुक्तः संसारसागरः, तस्मात्	मध्यमपदलोपी कर्मधारयः समासः
२.	**आवेशितचेतसाम् -**	आवेशितं चेत: यैस्ते, तेषाम्	बहुव्रीहिः समासः

मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय।

निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः॥ १२.८॥

पदच्छेद –

मयि एव मनः आधत्स्व मयि बुद्धिम् निवेशय। निवसिष्यसि मयि एव अतः ऊर्ध्वम् न संशयः॥१२.८॥

अन्वयार्थ –

मयि – (तू) माझ्या (सगुणस्वरूपाच्या) ठिकाणी, **मनः -** (आपले) मन, **आधत्स्व -** स्थिर कर; **(च) –** (आणि), **मयि एव -** माझ्या ठिकाणीच, **बुद्धिम् -** (निश्चय करणाऱ्या) बुद्धीला, **निवेशय -** प्रविष्ट कर, **अतः ऊर्ध्वम् –** त्यानंतर, **मयि एव -** माझ्या ठिकाणीच, **निवसिष्यसि -** तूं राहशील (मद्रूप होशील), **न संशयः -** (यात काही) शंका नाही. ॥**१२.८**॥

मराठी अनुवाद–

(तू) माझ्या (सगुणस्वरूपाच्या) ठिकाणी (आपले) मन स्थिर कर (आणि) माझ्या ठिकाणीच (निश्चय करणाऱ्या) बुद्धीला प्रविष्ट कर. त्यानंतर माझ्या ठिकाणीच तूं राहशील (मद्रूप होशील) (यात काही) शंका नाही. ॥**१२.८**॥

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**मय्येव -**	मयि + एव
२.	**मन आधत्स्व -**	मनः आधत्स्व
३.	**बुद्धिं निवेशय -**	बुद्धिम् + निवेशय
४.	**अत ऊर्ध्वं न -**	अतः + ऊर्ध्वम् + न संशयः

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**मयि -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त सप्तमी एकवचन
२.	**एव -**	अव्यय
३.	**मनः -**	मनस् - सकारान्त नपुंसकलिंग प्रथमा, द्वितीया एकवचन
४.	**बुद्धिम् -**	बुद्धि – इकारान्त स्त्रीलिंग द्वितीया एकवचन
५.	**अतः -**	अव्यय
६.	**ऊर्ध्वम् -**	अव्यय
७.	**न -**	अव्यय
८.	**संशयः -**	संशय - अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन

ब) धातुरूपे

१.	**आधत्स्व -**	आ + धा (धा. पा. ३.११) जुहोत्यादिगण उभयपद इथे आत्मनेपद लोट्लकार मध्यम पुरुष एकवचन
२.	**निवेशय -**	नि+विश् (धा. पा.६.१६०) तुदादिगण परस्मैपद णिजन्त (प्रेरणार्थक) कर्तरि लोट्लकार मध्यम पुरुष एकवचन
३.	**निवसिष्यसि -**	नि+वस् (धा. पा. ४.१११) दिवादिगण परस्मैपद कर्तरि लृट्लकार मध्यम पुरुष एकवचन

अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् ।

अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनञ्जय ॥ १२.९ ॥

पदच्छेद –

अथ चित्तम् समाधातुम् न शक्नोषि मयि स्थिरम् । अभ्यासयोगेन ततः माम् इच्छ आप्तुम् धनञ्जय ॥ १२.९ ॥

अन्वयार्थ –

अथ - आता जर (मी वर सांगितल्याप्रमाणे), **चित्तम् -** (आपल्या) चित्ताला, **मयि –** (तू) माझ्या (सगुणस्वरूपाच्या) ठिकाणी, **स्थिरम् –** स्थिर (=अचल), **समाधातुम् –** स्थापावयास (= एकाग्र करण्यास), **न शक्नोषि -** (तू) समर्थ नसशील, **ततः -** तर मग, **धनञ्जय -** हे अर्जुना ! **अभ्यासयोगेन –** (चित्तैकाग्रतेचा) अभ्यास (=वारंवार प्रयत्न) करून त्या द्वारे, **माम् –** मला, **आप्तुम् -** प्राप्ती करून घेण्याची, **इच्छ -** (तू) इच्छा कर. ॥१२.९ ॥

मराठी अनुवाद –

आता जर (मी वर सांगितल्याप्रमाणे) (आपल्या) चित्ताला (तू) माझ्या (सगुणस्वरूपाच्या) ठिकाणी स्थिर (=अचल) स्थापावयास (= एकाग्रकरण्यास) (तू) समर्थ नसशील तर मग हे अर्जुना ! (चित्तैकाग्रतेचा) अभ्यास (=वारंवार प्रयत्न) करून त्या द्वारे मला प्राप्ती करून घेण्याची (तू) इच्छा कर. ॥१२.९ ॥

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**चित्तं समाधातुं न -**	चित्तम् + समाधातुम् + न
२.	**ततो मामिच्छाप्तुं धनञ्जय -**	ततः + माम् + इच्छ + आप्तुम् + धनञ्जय

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**अथ -**	अव्यय
२.	**न -**	अव्यय
३.	**मयि -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त अलिंग सप्तमी एकवचन
४.	**स्थिरम् -**	स्थिर - अकारान्त नपुंसकलिंग द्वितीया एकवचन
५.	**अभ्यासयोगेन -**	अभ्यासयोग (नाम) अकारान्त पुंलिंग तृतीया एकवचन
६.	**ततः -**	अव्यय
७.	**माम् -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त अलिंग द्वितीया एकवचन
८.	**धनञ्जय -**	धनञ्जय – अकारान्त (विशेषण) पुंलिंग संबोधन एकवचन
९.	**चित्तम् -**	चित्त अकारान्त (नाम) नपुंसकलिंग द्वितीया एकवचन

ब) धातुरूपे

१.	**समाधातुम् -**	सम्+आ + धा (धा. पा. ३.११)जुहोत्यादिगण उभयपद हेत्वर्थक तुम् प्रत्ययान्त तुमन्त अव्यय
२.	**शक्नोषि -**	शक् (धा. पा.५.१७) स्वादिगण परस्मैपद कर्तरि लट्लकार मध्यम पुरुष एकवचन
३.	**इच्छ -**	इष् (धा. पा.६.७८) तुदादिगण परस्मैपद कर्तरि लोट्लकार मध्यम पुरुष एकवचन
४.	**आप्तुम् -**	आप् (धा. पा.५.१६) स्वादिगण परस्मैपद हेत्वर्थक तुम् प्रत्ययान्त तुमन्त अव्यय

३. समासविग्रह

१.	**अभ्यासयोगेन -**	अभ्यासस्य योगः, तेन	षष्ठी तत्पुरुषः समासः
२.	**धनञ्जय -**	– धनं जयति इति, संबोधन	उपपद तत्पुरुषः समासः

अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ।

मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ १२.१० ॥

पदच्छेद –

अभ्यासे अपि असमर्थ: असि मत्कर्मपरम: भव । मदर्थम् अपि कर्माणि कुर्वन् सिद्धिम् अवाप्स्यसि ॥ १२.१० ॥

अन्वयार्थ –

अभ्यासे – (वर सांगितल्याप्रमाणे) अभ्यास करण्यास, **अपि –** देखील, **(चेत् –)** (जर) (तू), **असमर्थ: असि -** असमर्थ असशील (तर मग), **मत्कर्मपरम: -** माझ्यासाठी कर्म करणारा, **भव -** हो. **मदर्थम् अपि** – माझ्या करितासुद्धा, **कर्माणि** – कर्मे, **कुर्वन् -** करणारा (तू), **सिद्धिम्** – सिद्धी, **अवाप्स्यसि** – मिळवशील. ॥**१२.१०** ॥

मराठी अनुवाद–

(वर सांगितल्याप्रमाणे) अभ्यास करण्यास देखील (जर) (तू) असमर्थ असशील (तर मग) माझ्यासाठी कर्म करणारा हो. माझ्या करितासुद्धा कर्मे करणारा (तू) सिद्धी मिळवशील. ॥ **१२.१०** ॥

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि -**	अभ्यासे + अपि + असमर्थ: + असि
२.	**मत्कर्मपरमो भव -**	मत्कर्मपरम: + भव
३.	**मदर्थमपि -**	मदर्थम् + अपि
४.	**कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि -**	कुर्वन् + सिद्धिम् + अवाप्स्यसि

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**अभ्यासे -**	अभ्यास (नाम) - अकारान्त पुंलिंग सप्तमी एकवचन
२.	**अपि -**	अव्यय
३.	**असमर्थः -**	असमर्थ (सामासिक विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
४.	**मत्कर्मपरमः -**	मत्कर्मपरम (सामासिक विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
५.	**मदर्थम् -**	अव्यय
६.	**अपि -**	अव्यय
७.	**कर्माणि -**	कर्मन् – नकारान्त (नाम) नपुंसकलिंग द्वितीया बहुवचन
८.	**सिद्धिम् -**	सिद्धि – इकारान्त (नाम) स्त्रीलिंग द्वितीया एकवचन

ब) धातुरूपे

१.	**असि -**	अस् (धा. पा. २.६०) अदादिगण परस्मैपद कर्तरि लट्लकार मध्यम पुरुष एकवचन
२.	**भव -**	भू (धा. पा. १.१) भ्वादिगण परस्मैपद कर्तरि लोट्लकार मध्यम पुरुष एकवचन
३.	**कुर्वन् -**	कृ (धा. पा.८.१०) तनादिगण उभयपद अत् प्रत्ययान्त कुर्वन् पद कर्तरि वर्तमानकालवाचक धातुसाधित विशेषण तकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
४.	**अवाप्स्यसि -**	अव+आप् (धा. पा.५.१६) स्वादिगण परस्मैपद कर्तरि लृट्लकार मध्यम पुरुष एकवचन

३. समासविग्रह

१.	**असमर्थः -**	न समर्थः इति	नञ् तत्पुरुष समासः
२.	**मत्कर्मपरमः -**	१. मह्यम् कर्म, मत्कर्म	चतुर्थी तत्पुरुषः समासः
		२. मत्कर्म परमम् यस्य सः	बहुव्रीहिः समासः
३.	**मदर्थम् -**	मह्यम् इति	चतुर्थी तत्पुरुषः समासः

अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः।

सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान्॥ १२.११ ॥

पदच्छेद –

अथ एतत् अपि अशक्त: असि कर्तुम् मद्योगम् आश्रितः । सर्वकर्मफलत्यागम् ततः कुरु यतात्मवान् ॥१२.११ ॥

अन्वयार्थ –

अथ – जर, **मद्योगम् –** (सर्व कर्मे मला अर्पण करून त्याचे अनुष्ठान करणे, या) माझ्या योगाचा, **आश्रितः** - आश्रय करून, हे, **अपि –** हि, **कर्तुम् -** करण्यास (तू), **अशक्त: -** अममर्थ, **असि –** असशील, **तत –** तर, **यतात्मवान् -** आपल्या चित्ताचे संयमन करून, **सर्वकर्मफलत्यागम् -** सर्व कर्मांच्या फलांचा त्याग, **कुरु** - कर. **॥१२.११ ॥**

मराठी अनुवाद –

जर (सर्व कर्मे मला अर्पण करून त्याचे अनुष्ठान करणे, या) माझ्या योगाचा आश्रय करून हेहि करण्यास (तू) अममर्थ असशील तर आपल्या चित्ताचे संयमन करून सर्व कर्मांच्या फलांचा त्याग कर. **॥ १२.११ ॥**

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**अथैतदप्यशक्तोऽसि -**	अथ + एतत् + अपि + अशक्त: + असि
२.	**कर्तुं मद्योगमाश्रितः -**	कर्तुम् + मद्योगम् + आश्रितः
३.	**सर्वकर्मफलत्यागं ततः -**	सर्वकर्मफलत्यागम् + ततः

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**अथ -**	अव्यय
२.	**एतत् -**	एतद् (सर्वनाम) दकारान्त नपुंसकलिंग प्रथमा एकवचन
३.	**अपि -**	अव्यय
४.	**मद्योगम् -**	मद्योग (सामासिक नाम) अकारान्त पुंलिंग द्वितीया एकवचन
५.	**सर्वकर्मफलत्यागम् -**	सर्वकर्मफलत्याग (सामासिक नाम) अकारान्त पुंलिंग द्वितीया एकवचन
६.	**ततः -**	अव्यय
७.	**यतात्मवान् -**	यतात्मवत् (सामासिक विशेषण) तकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
८.	**अशक्तः -**	अशक्त (सामासिक विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन

ब) धातुरूपे

१.	**असि -**	अस् (धा. पा. २.६०) अदादिगण परस्मैपद कर्तरि लट्लकार मध्यम पुरुष एकवचन
२.	**कर्तुम् -**	कृ (धा. पा.८.१०) तनादिगण उभयपद तुम् प्रत्ययान्त हेत्वर्थक तुमन्त अव्यय
३.	**आश्रितः -**	आ+ श्रि (धा. पा. १.१०४४) भ्वादिगण उभयपद क्त प्रत्ययान्त आश्रित पद कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
४.	**कुरु -**	कृ (धा. पा.८.१०) तनादिगण उभयपद इथे परस्मैपद कर्तरि लोट्लकार मध्यम पुरुष एकवचन

३. समासविग्रह

१.	**अशक्तः -**	न शक्तः	नञ् तत्पुरुष-समासः
२.	**मद्योगम् -**	मम योगः, तम्	षष्ठी तत्पुरुष-समासः
३.	**सर्वकर्मफलत्यागम् -**		
	१. सर्वाणि कर्माणि, सर्वकर्माणि		कर्मधारयः समासः
	२. सर्वकर्माणां फलानि, सर्वकर्मफलानि		षष्ठी तत्पुरुष-समासः
	३. सर्वकर्मफलानां त्यागः, तम्		षष्ठी तत्पुरुष-समासः

श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते।

ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छान्तिरनन्तरम्॥ १२.१२ ॥

पदच्छेद –

श्रेय: हि ज्ञानम् अभ्यासात् ज्ञानात् ध्यानम् विशिष्यते। ध्यानात् कर्मफलत्याग: त्यागात् शान्ति: अनन्तरम् ॥१२.१२ ॥

अन्वयार्थ –

अभ्यासात् - (वर सांगितलेल्या) अभ्यासापेक्षा, **ज्ञानम् –** ज्ञान, **श्रेय: -** श्रेयः **हि** – श्रेष्ठ आहे, (पण), **ज्ञानात् -** (त्या) ज्ञानापेक्षा-(हि), **ध्यानम् -** (ज्ञानासह केलेले) ध्यान, **विशिष्यते -** अधिक चांगले (आणि त्या तशा प्रकारच्या), **ध्यानात् –** ध्यानापेक्षा, **कर्मफलत्याग: -** (ज्ञानध्यानयुक्त) कर्माच्या फलाचा त्याग (अधिक चांगला आहे.), **हि** – कारण, **त्यागात् -** (कर्मफलाचा) त्याग केल्यानंतर, **अनन्तरम्** - = तत्काल, **शान्ति: - (**लागलीच संसाराची) शांति होते. **॥ १२.१२ ॥**

मराठी अनुवाद –

(वर सांगितलेल्या) अभ्यासापेक्षा ज्ञान श्रेष्ठ आहे (पण) (त्या) ज्ञानापेक्षा-(हि) (ज्ञानासह केलेले) ध्यान अधिक चांगले (आणि त्या तशा प्रकारच्या) ध्यानापेक्षा (ज्ञानध्यानयुक्त) कर्माच्या फलाचा त्याग (अधिक चांगला आहे.) कारण (कर्मफलाचा) त्याग केल्यानंतर तत्काल **(**लागलीच संसाराची) शांति होते. **॥१२.१२ ॥**

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**श्रेयो हि -**	श्रेय: + हि
२.	**ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते -**	ज्ञानम् + अभ्यासात् + ज्ञानात् + ध्यानम् + विशिष्यते
३.	**ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छान्तिरनन्तरम् -**	ध्यानात् + कर्मफलत्याग: + त्यागात् + शान्ति:+ अनन्तरम्

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**श्रेयः -**	श्रेयस् (नाम) सकारान्त नपुंसकलिंग प्रथमा एकवचन
२.	**हि -**	अव्यय
३.	**ज्ञानम् -**	ज्ञान (नाम) अकारान्त नपुंसकलिंग प्रथमा एकवचन
४.	**अभ्यासात् -**	अभ्यास (नाम) अकारान्त पुंलिंग पंचमी एकवचन
५.	**ज्ञानात् -**	ज्ञान (नाम) अकारान्त नपुंसकलिंग पंचमी एकवचन
६.	**ध्यानम् -**	ध्यान (नाम) अकारान्त नपुंसकलिंग प्रथमा एकवचन

७.	**ध्यानात् -**	ध्यान (नाम) अकारान्त नपुंसकलिंग पंचमी एकवचन
८.	**कर्मफलत्यागः -**	कर्मफलत्याग (सामासिक नाम) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
९.	**त्यागात् -**	त्याग (नाम) अकारान्त पुंलिंग पंचमी एकवचन
१०.	**शान्तिः -**	शान्ति (नाम) इकारान्त स्त्रीलिंग प्रथमा एकवचन
११.	**अनन्तरम् -**	अव्यय

ब) धातुरूपे

१.	**विशिष्यते -**	**वि + शिष्** (धा. पा. ७.१४) रुधादिगण आत्मनेपद कर्मणि लट्लकार प्रथम पुरुष एकवचन

३. समासविग्रह

१.	**अनन्तरम् -**	न अन्तरम्	नञ् तत्पुरुष समास
२.	**कर्मफलत्यागः -**		
		१. कर्मण: फलम्, कर्मफलम्	षष्ठी तत्पुरुष समास
		२. कर्मफलस्य त्यागः	षष्ठी तत्पुरुष समास

अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ।

निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ १२.१३ ॥

पदच्छेद –

अद्वेष्टा सर्वभूतानाम् मैत्रः करुण: एव च । निर्मम: निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ १२.१३ ॥

अन्वयार्थ –

सर्वभूतानाम् - सर्व प्राण्यांचा, **अद्वेष्टा –** द्वेष न करणारा, **च -** आणि, **मैत्रः -** (सर्वांशी) मित्रत्वाने राहणारा, **करुण: -** (दुःखी जीवांवर) दया करणारा, **एव –** तसेच, **निर्मम: -** ममतारहित, **निरहंकारः –** अभिमानरहित, **समदुःखसुखः -** दुःख व सुख ही दोन्ही एकसारखीच वाटणारा, **च -** आणि, **क्षमी -** क्षमाशील असतो. **॥ १२.१३ ॥**

मराठी अनुवाद –

सर्व प्राण्यांचा द्वेष न करणारा आणि (सर्वांशी) मित्रत्वाने राहणारा, (दुःखी जीवांवर) दया करणारा तसेच ममतारहित, अभिमानरहित, दुःख व सुख ही दोन्ही एकसारखीच वाटणारा आणि क्षमाशील असतो. **॥१२.१३ ॥**

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**सर्वभूतानां मैत्रः -**	सर्वभूतानाम् + मैत्रः
२.	**करुण एव -**	करुण: + एव
३.	**निर्ममो निरहंकारः -**	निर्मम: + निरहंकारः

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**अद्वेष्टा -**	अद्वेष्टृ (सामासिक विशेषण) ऋकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
२.	**सर्वभूतानाम् -**	सर्वभूत (सामासिक नाम) अकारान्त नपुंसकलिंग षष्ठी बहुवचन
३.	**मैत्रः -**	मैत्र (विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
४.	**करुणः -**	करुण (विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
५.	**एव -**	अव्यय
६.	**च -**	अव्यय
७.	**निर्ममः -**	निर्मम (सामासिक विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
८.	**निरहंकारः -**	निरहंकार (सामासिक) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
९.	**समदुःखसुखः -**	समदुःखसुख (सामासिक विशेषण) अकारान्त नपुंसकलिंग प्रथमा एकवचन
१०.	**क्षमी -**	क्षमिन् (विशेषण) इन्नन्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन

३. समासविग्रह

१.	**अद्वेष्टा -**	न द्वेष्टा	नञ् तत्पुरुष समासः
२.	**निरहंकारः -**		
		१. अहं करोमि इति, अहंकारः	उपपद तत्पुरुष-समासः
		२. निर्गतः अहंकारः यस्मात् सः, निरहंकारः	प्रादि-बहुव्रीहि समासः
३.	**समदुःखसुखः -**		
		१. दुःखं च सुखं च, दुःखसुखे	इतरेतर-द्वन्द्वः समासः
		२. समे दुःखसुखे यस्य सः	बहुव्रीहि-समासः
४.	**निर्ममः -**	निर्गतं मम यस्मात् सः	प्रादि- बहुव्रीहि समासः
५.	**सर्वभूतानाम् -**	सर्वाणि भूतानि इति सर्वभूतानि, तेषाम्	कर्मधारय-समासः

संतुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ।

मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ १२.१४ ॥

पदच्छेद –

संतुष्टः सततम् योगी यतात्मा दृढनिश्चयः । मयि अर्पितमनोबुद्धिः यः मद्भक्तः सः मे प्रियः ॥१२.१४ ॥

अन्वयार्थ -

यः - जो, **योगी** – योगी, **सततम्** – सतत, **संतुष्टः** – संतुष्ट (आहे), **यतात्मा** – मन इंद्रियांसह शरीर ताब्यात असलेला (आणि), **दृढनिश्चयः** – माझ्या ठिकाणी दृढनिश्चय असलेला आहे, **सः** - तो, **अर्पितमनोबुद्धिः** - माझ्या ठिकाणी मन बुद्धी अर्पण केलेला, **मद्भक्तः** – माझा भक्त, **मे** – मला, **प्रियः** – आवडता आहे. **॥१२.१४ ॥**

मराठी अनुवाद –

जो योगी सतत संतुष्ट (आहे), मन इंद्रियांसह शरीर ताब्यात असलेला (आणि) माझ्या ठिकाणी दृढनिश्चय असलेला आहे तो माझ्या ठिकाणी मन बुद्धी अर्पण केलेला, **मद्भक्तः** – माझा भक्त, **मे** – मला, **प्रियः** – आवडता आहे. **॥ १२.१४ ॥**

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**सततं योगी -**	सततम् + योगी
२.	**मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मद्भक्तः -**	मयि + अर्पितमनोबुद्धिः + यः + मद्भक्तः
३.	**स मे -**	सः + मे

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**सततम् -**	अव्यय
२.	**योगी -**	योगिन् (विशेषण) इन्नन्त पुंलिंग प्रथमा
३.	**यतात्मा -**	यतात्मन् (सामासिक विशेषण) अन्नन्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
४.	**दृढनिश्चयः -**	दृढनिश्चय (विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
५.	**मयि -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त सप्तमी एकवचन
६.	**अर्पितमनोबुद्धिः -**	अर्पितमनोबुद्धि (सामासिक विशेषण) इकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
७.	**यः -**	यद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
८.	**मद्भक्तः -**	मद्भक्त (सामासिक नाम) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
९.	**सः -**	तद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
१०.	**मे -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग षष्ठी एकवचन
११.	**प्रियः -**	प्रिय (विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन

ब) धातुरूपे

१.	**संतुष्टः -**	सम् + तुष् (धा. पा. ४.८१) दिवादिगण परस्मैपद क्त प्रत्ययान्त संतुष्ट पद कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
२.	**यत -**	यम् (धा.पा.१.११३९) भ्वादिगण परस्मैपद क्त प्रत्ययान्त यत पद कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण

३. समासविग्रह

१.	**यतात्मा -**	यतः आत्मा येन सः	बहुव्रीहि-समासः
२.	**दृढनिश्चयः -**	दृढः निश्चयः यस्य सः	बहुव्रीहि-समासः
३.	**अर्पितमनोबुद्धिः -**		
		१. मनः च बुद्धिः च, मनोबुद्धी	इतरेतर-द्वन्द्व समासः
		२. अर्पिते मनोबुद्धी येन सः	बहुव्रीहि-समासः
४.	**मद्भक्तः -**	मम भक्तः	षष्ठी तत्पुरुष-समासः
५.	**मद्योगम् -**	मम योगः, तम्	षष्ठी तत्पुरुष-समासः
६.	**सर्वकर्मफलत्यागम् -**		
		१. सर्वाणि कर्माणि, सर्वकर्माणि	कर्मधारय समासः
		२. सर्वकर्मणां फलानि, सर्वकर्मफलानि	षष्ठी तत्पुरुष-समासः
		३. सर्वकर्मफलानां त्यागः	षष्ठी तत्पुरुष-समासः

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः।

हर्षामभययोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः॥ १२.१५॥

पदच्छेद -

यस्मात् न उद्विजते लोक: लोकात् न उद्विजते च यः। हर्षामर्षभयोद्वेगै: मुक्त: यः स: च मे प्रियः॥१२.१५॥

अन्वयार्थ –

यस्मात् – ज्याच्यापासून, **लोकः -** कोणताहि जीव, **न उद्विजते –** उद्विग्न होत नाही, **च –** आणि, **यः –** जो, **लोकात् -** कोणत्याहि जीवापासून, **न उद्विजते -** उद्विग्न होत नाही, **च** – आणि, **यः** – जो, **हर्ष -अमर्ष – भय - उद्वेगैः -** हर्ष, क्रोध, भय व खेद यांनी, **मुक्तः** – मुक्त असतो, **सः** – तो, **(मद्भक्तः) –** (माझा भक्त,) **मे –** मला, **प्रियः** – आवडता आहे. **॥१२.१५॥**

मराठी अनुवाद –

ज्याच्यापासून कोणताहि जीव उद्विग्न होत नाही आणि जो कोणत्याहि जीवापासून उद्विग्न होत नाही आणि जो हर्ष, क्रोध, भय व खेद यांनी मुक्त असतो, तो (माझा भक्त) मला आवडता आहे. **॥१२.१५॥**

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**यस्मान्नोद्विजते -**	यस्मात् + न + उद्विजते
२.	**लोको लोकान्नोद्विजते -**	लोकः + लोकात् + न + उद्विजते
३.	**हर्षामभययोद्वेगैर्मुक्तो यः -**	हर्षामर्षभयोद्वेगै: + मुक्त: + यः
४.	**स च -**	सः + च

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**यस्मात् -**	यद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग पंचमी एकवचन
२.	**न -**	अव्यय
३.	**लोकः -**	लोक (नाम) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
४.	**लोकात् -**	लोक (नाम) अकारान्त पुंलिंग पंचमी एकवचन
५.	**च -**	अव्यय
६.	**यः -**	यद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
७.	**हर्षामर्षभयोद्वेगैः -**	हर्षामर्षभयोद्वेग (सामासिक विशेषण) अकारान्त पुंलिंग तृतीया बहुवचन
८.	**सः -**	तद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
९.	**मे -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग षष्ठी एकवचन
१०.	**प्रियः -**	प्रिय (विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन

ब) धातुरूपे

१.	**उद्विजते -**	उद्+विज् - (धा. पा. ६.९) तुदादिगण आत्मनेपद लट्लकार प्रथम पुरुष एकवचन
२.	**मुक्तः -**	मुच् (धा. पा. ६.१६६) तुदादिगण उभयपद क्त प्रत्ययान्त मुक्त पद कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन

३. समासविग्रह

१.	**हर्षामर्षभयोद्वेगैः -**	- हर्षश्च अमर्षश्च भयं च उद्वेगश्च, तैः	इतरेतर-द्वन्द्व-समासः

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।

सर्वारम्भपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ १२.१६ ॥

पदच्छेद –

अनपेक्षः शुचि: दक्ष: उदासीन: गतव्यथः । सर्वारम्भपरित्यागी य: मद्भक्त: स: मे प्रियः ॥१२.१६ ॥

अन्वयार्थ –

य: - जो, **अनपेक्षः -** अपेक्षारहित (= निस्पृह, निरिच्छ), **शुचि: -** पवित्र (=अन्तर्बाह्य शुद्ध), **दक्ष: -** (आपली कर्तव्ये करण्यास) समर्थ (= तत्पर), **उदासीन: -** - नि:पक्षपाती, (आणि) **गतव्यथः –** दु:खापासून सुटलेला (त्यामुळे निर्भय) आहे, **सः –** तो, **सर्वारम्भपरित्यागी -** सर्व कर्मांचा त्याग करणारा, **मे –** मला, **प्रियः -** आवडता आहे. **॥१२.१६ ॥**

मराठी अनुवाद –

जो अपेक्षारहित (= निस्पृह, निरिच्छ), पवित्र (=अन्तर्बाह्य शुद्ध), (आपली कर्तव्ये करण्यास) समर्थ (= तत्पर), नि:पक्षपाती, (आणि) दु:खापासून सुटलेला (त्यामुळे निर्भय) आहे तो सर्व कर्मांचा त्याग करणारा मला आवडता आहे. **॥१२.१६ ॥**

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः -**	शुचि: + दक्ष: + उदासीन: + गतव्यथः
२.	**यो मद्भक्त: स मे -**	य: + मद्भक्त: + स: + मे

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**अनपेक्षः -**	अनपेक्ष (सामासिक विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
२.	**शुचिः -**	शुचि (विशेषण) इकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
३.	**दक्षः -**	दक्ष (विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
४.	**उदासीनः -**	उदासीन (विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
५.	**गतव्यथः -**	गतव्यथ (सामासिक विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
६.	**सर्वारम्भपरित्यागी -**	सर्वारम्भपरित्यागिन् (सामासिक विशेषण) इन्नन्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
७.	**यः -**	यद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
८.	**सः -**	तद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
९.	**मे -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग षष्ठी एकवचन
१०.	**प्रियः -**	प्रिय (विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन

ब) धातुरूपे

१.	**गत -**	गम् (धा. पा. १.११३७) भ्वादिगण परस्मैपद क्त प्रत्ययान्त गत पद कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण

३. समासविग्रह

१.	**अनपेक्षः -**	न विद्यते अपेक्षा यस्य सः	नञ् बहुव्रीहि-समासः
२.	**गतव्यथः -**	गता व्यथा यस्य सः	बहुव्रीहि-समासः
३.	**मद्भक्तः -**	मम भक्तः	षष्ठी तत्पुरुष-समासः
४.	**सर्वारम्भपरित्यागी -**	१. सर्वे आरम्भाः, सर्वारम्भाः	कर्मधारय-समासः
		२. सर्वारम्भाणाम् परित्यागी	षष्ठी तत्पुरुष-समासः

यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षति ।

शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥ १२.१७ ॥

पदच्छेद –

य: न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षति । शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान् य: स: मे प्रियः ॥ १२.१७ ॥

अन्वयार्थ –

य: - जो (कधीही), **न हृष्यति -** हर्ष मानीत नाही, **न द्वेष्टि -** द्वेष करीत नाही, **न शोचति -** शोक करीत नाही, **न काङ्क्षति -** इच्छा करीत नाही (तसेच), **य: -** जो, **शुभाशुभपरित्यागी -** शुभ व अशुभ कर्माचा त्याग करणारा, **भक्तिमान् –** भक्तियुक्त (पुरुष) असतो, **स: -** तो, **मे –** मला, **प्रियः -** आवडता आहे. ॥१२.१७ ॥

मराठी अनुवाद –

जो (कधीही) हर्ष मानीत नाही, द्वेष करीत नाही, शोक करीत नाही, इच्छा करीत नाही (तसेच) जो शुभ व अशुभ कर्माचा त्याग करणारा भक्तियुक्त (पुरुष) असतो तो मला आवडता आहे. **॥१२.१७ ॥**

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**यो न -**	य: + न
२.	**भक्तिमान्यः -**	भक्तिमान् + य:
३.	**स मे -**	स: + मे

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**यः -**	यद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
२.	**न -**	अव्यय
३.	**शुभाशुभपरित्यागी -**	शुभाशुभपरित्यागिन् (सामासिक विशेषण) इन्नन्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
४.	**भक्तिमान् -**	भक्तिमत् (विशेषण) तकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
५.	**सः -**	तद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
६.	**मे -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग षष्ठी एकवचन
७.	**प्रियः -**	प्रिय (विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन

ब) धातुरूपे

१.	**हृष्यति -**	हृष् (धा. पा. ४.१४२) दिवादिगण परस्मैपद कर्तरि लट्लकार प्रथम पुरुष एकवचन
२.	**द्वेष्टि -**	द्विष् (धा. पा. २.३) अदादिगण उभयपद इथे परस्मैपद कर्तरि लट्लकार प्रथम पुरुष एकवचन
३.	**शोचति -**	शुच् (धा. पा. १.२१०) भ्वादिगण परस्मैपद कर्तरि लट्लकार प्रथम पुरुष एकवचन

४.	**काङ्क्षति -**	काङ्क्ष् (धा. पा. १.७६०) भ्वादिगण परस्मैपद कर्तरि लट्लकार प्रथम पुरुष एकवचन

३. समासविग्रह

१.	**शुभाशुभपरित्यागी**	१. शुभं च अशुभं च एतयोः, शुभाशुभम्	समाहार-द्वन्द-समासः
२.		२. न शुभम्, अशुभम्	नञ् तत्पुरुष-समासः
		३. शुभाशुभयोः परित्यागी	षष्ठी तत्पुरुष-समासः

समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः।

शीतोष्णसुखदुःखेषु समः सङ्गविवर्जितः॥ १२.१८॥

पदच्छेद –

समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः। शीतोष्णसुखदुःखेषु समः सङ्गविवर्जितः॥ १२.१८॥

अन्वयार्थ –

(यः) – (जो), **शत्रौ** – शत्रू, **च** – व, **मित्रे** – मित्रामध्ये, **च** – आणि, **मानापमानयोः** - मान व अपमान यांच्यामध्ये, **समः** - एकसारखाच मानणारा आहे, **तथा** – तसेच, **शीतोष्णसुखदुःखेषु** - शीत, उष्ण, सुख, दुःख यांमध्ये, **समः** - एकसारखीच भावना ठेवणारा आहे, (**च**) – (आणि), **सङ्गविवर्जितः** – (कोठेहि) आसक्ती न ठेवणारा आहे. **॥१२.१८॥**

मराठी अनुवाद –

(जो) शत्रू व मित्रामध्ये आणि मान व अपमान यांच्यामध्ये एकसारखाच मानणारा आहे तसेच शीत, उष्ण, सुख, दुःख यांमध्ये एकसारखीच भावना ठेवणारा आहे (आणि) (कोठेहि) आसक्ती न ठेवणारा आहे. **॥१२.१८॥**

व्याकरणात्मक टीपा

१. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**समः -**	सम (विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
२.	**शत्रौ -**	शत्रु (नाम) उकारान्त पुंलिंग सप्तमी एकवचन
३.	**च -**	अव्यय
४.	**मित्रे -**	मित्र (नाम) अकारान्त पुंलिंग सप्तमी एकवचन
५.	**तथा -**	अव्यय
६.	**मानापमानयोः -**	मानापमान (सामासिक नाम) अकारान्त नपुंसकलिंग सप्तमी द्विवचन
७.	**शीतोष्णसुखदुःखेषु -**	शीतोष्णसुखदुःख (सामासिक नाम) अकारान्त नपुंसकलिंग सप्तमी बहुवचन
८.	**सङ्गविवर्जितः -**	सङ्गविवर्जित (सामासिक विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन

२. समासविग्रह

१.	**मानापमानयोः -**	मानश्च अपमानश्च, मानापमानौ	इतरेतर-द्वन्द्वः समासः
२.	**शीतोष्णसुखदुःखेषु -**	शीतं च उष्णं च सुखं च दुःखं च, तेषु	समाहार-द्वन्द्वः समासः
३.	**सङ्गविवर्जितः -**	सङ्गेन विवर्जित:	तृतीया तत्पुरुष-समासः

तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी सन्तुष्टो येन केनचित्।

अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः॥ १२.१९॥

पदच्छेद–

तुल्यनिन्दास्तुति: मौनी सन्तुष्ट: येन केनचित्। अनिकेतः स्थिरमति: भक्तिमान् मे प्रिय: नरः ॥१२.१९॥

अन्वयार्थः –

(य:) – (जो), **तुल्यनिन्दास्तुति: -** निंदा व स्तुतीला एकसारखा समजणारा, **मौनी -** मौन धारण करणारा, **येन** – ज्या, **केनचित् -** कोणत्याही प्रकारे (मिळेल त्याबाबतीत), **सन्तुष्ट: -** संतोषवृत्ती ठेवणारा, (आणि), **अनिकेतः** – (कुठलाच) आश्रय धरून न राहणारा असतो, **(स:) -** (तो), **स्थिरमति: -** स्थिरबुद्धी असणारा, **भक्तिमान्** – भक्तिमान, **नरः -** पुरुष, **मे** – मला, **प्रियः -** आवडता आहे. **॥१२.१९॥**

मराठी अनुवाद–

(जो) निंदा व स्तुतीला एकसारखा समजणारा, मौन धारण करणारा ज्या कोणत्याही प्रकारे (मिळेल त्याबाबतीत) संतोषवृत्ती ठेवणारा (आणि) (कुठलाच) आश्रय धरून न राहणारा असतो, (तो) स्थिरबुद्धी असणारा भक्तिमान पुरुष मला आवडता आहे. **॥१२.१९॥**

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी -**	तुल्यनिन्दास्तुतिः + मौनी
२.	**सन्तुष्टो येन -**	सन्तुष्ट: + येन
३.	**स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे -**	स्थिरमति: + भक्तिमान् + मे
४.	**प्रियो नरः -**	प्रिय: + नरः

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**तुल्यनिन्दास्तुतिः -**	तुल्यनिन्दास्तुति (सामासिक नाम) इकारान्त स्त्रीलिंग प्रथमा एकवचन
२.	**मौनी -**	मौनिन् इन्नन्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
३.	**येन -**	यद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग तृतीया एकवचन
४.	**केनचित् -**	
	१. केन	किम् (सर्वनाम) तकारान्त पुंलिंग तृतीया एकवचन
	२. चित्	अव्यय
५.	**अनिकेतः -**	अनिकेत (सामासिक विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
६.	**स्थिरमतिः -**	स्थिरमति (विशेषण) - इकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
७.	**भक्तिमान् -**	भक्तिमत् (विशेषण) – तकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
८.	**मे -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग षष्ठी एकवचन

९.	**प्रियः -**	प्रिय (विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
१०.	**नरः -**	नर (नाम) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन

ब) धातुरूपे

१.	**सन्तुष्टः -**	सम् +तुष् (धा. पा. ४.८१) दिवादिगण परस्मैपद क्त प्रत्ययान्त सन्तुष्ट कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण पुंलिंग प्रथमा एकवचन

३. समासविग्रह

१.	**तुल्यनिन्दास्तुतिः -**	निन्दा च स्तुतिश्च, निन्दास्तुती	इतरेतर-द्वन्द्वः समासः
		तुल्ये निन्दास्तुती यस्य सः	बहुव्रीहिः समासः
२.	**अनिकेतः -**	न विद्यते निकेतः यस्य सः	नञ् बहुव्रीहिः समासः
३.	**स्थिरमतिः -**	स्थिरा मतिः यस्य सः	बहुव्रीहिः समासः

ये तु धर्म्यामृतमिदं यथा उक्तं पर्युपासते।

श्रद्दधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः॥ १२.२०॥

पदच्छेद -

ये तु धर्म्यामृतम् इदम् यथा उक्तम् पर्युपासते। श्रद्दधाना: मत्परमा: भक्ता: ते अतीव मे प्रियाः॥ १२.२०॥

अन्वयार्थ: -

तु – परन्तु, **ये** – जे, **श्रद्दधाना: -** श्रद्धायुक्त (मनुष्य), **मत्परमा: -** एकनिष्ठ असलेले, **भक्ता: -** भक्त, **इदम्** – हे, **यथा उक्तम्** – वर सांगितलेले, **धर्म्यामृतम्** – (धर्माला सोडून नसलेल्या) धर्मरूप अमृताचे, **पर्युपासते -** (निष्काम भावाने) सेवन करतात. **ते** – ते, **(भक्ता)** – (भक्त), **मे** – मला, **अतीव** – अत्यन्त, **प्रियाः** – आवडते आहेत. ॥**१२.२०**॥

मराठी अनुवाद–

परन्तु जे, **श्रद्दधाना: -** श्रद्धायुक्त (मनुष्य), **मत्परमा: -** एकनिष्ठ असलेले, **भक्ता: -** भक्त हे वर सांगितलेले (धर्माला सोडून नसलेल्या) धर्मरूप अमृताचे, **पर्युपासते -** (निष्काम भावाने) सेवन करतात. **ते** – ते (भक्त) मला, **अतीव** – अत्यन्त, **प्रियाः** – आवडते आहेत. ॥**१२.२०**॥

व्याकरणात्मक टीपा

१. संधिविग्रह

१.	**धर्म्यामृतमिदं यथा -**	धर्म्यामृतम् + इदम् + यथा
२.	**उक्तं पर्युपासते -**	उक्तम् + पर्युपासते
३.	**श्रद्दधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव -**	श्रद्दधाना: + मत्परमा: + भक्ता: + ते + अतीव

२. रूपपरिचय

अ) शब्दरूपे

१.	**ये -**	यद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन
२.	**तु -**	अव्यय
३.	**धर्म्यामृतम् -**	धर्म्यामृत (विशेषण) अकारान्त नपुंसकलिंग द्वितीया एकवचन
४.	**इदम् -**	इदम् (सर्वनाम) मकारान्त नपुंसकलिंग द्वितीया एकवचन
५.	**यथा -**	अव्यय
६.	**श्रद्दधानाः -**	श्रद्दधान (विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा एकवचन
७.	**मत्परमाः -**	मत्परम (सामासिक विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन
८.	**ते -**	तद् (सर्वनाम) दकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन
९.	**अतीव -**	अव्यय
१०.	**मे -**	अस्मद् (सर्वनाम) दकारान्त षष्ठी एकवचन
११.	**प्रियाः -**	प्रिय (विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन

१२.	**भक्ताः -**	भक्त (विशेषण) अकारान्त पुंलिंग प्रथमा बहुवचन

ब) धातुरूपे

१.	**उक्तम् -**	ब्रू (ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि) (धा. पा. २.३९) / वच् (वचँ परिभाषणे) (धा. पा. २.५८) अदादिगण उभयपद क्त प्रत्ययान्त उक्त (कर्मणि भूतकालवाचक विशेषण) नपुंसकलिंग प्रथमा एकवचन
२.	**पर्युपासते -**	परि+उप+आस् (धा. पा. २.११) अदादिगण आत्मनेपद कर्तरि लट्लकार प्रथम पुरुष बहुवचन

३. समासविग्रह

१.	**धर्म्यामृतम् -**	धर्म्यं च अमृतं च एतयोः समाहारः	समाहार-द्वन्द्व-समासः
२.	**श्रद्दधानाः -**	श्रत् दधते श्रद्दधानाः	उपपद-तत्पुरुष-समासः
३.	**मत्परमाः -**	अहमेव परमः येषां ते	बहुव्रीहि-समासः

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे भक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

पदच्छेद –

ॐ तत् सत् । श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायाम् योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे भक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१२ ॥

अन्वयार्थः -

ॐ तत् सत् । **इति** – याप्रमाणे, **श्रीमद्भगवद्गीतासु -** भगवान श्रीकृष्णांनी गायलेल्या, **उपनिषत्सु** – उपनिषदांतील, **ब्रह्मविद्यायाम्** – (रहस्यविद्येतील) ब्रह्मविद्येपैकी, **योगशास्त्रे** - योगशास्त्रांतील, **श्रीकृष्णार्जुनसंवादे** – श्रीकृष्ण व अर्जुन यांच्या संवादांतील, **भक्तियोगः नाम** – भक्तियोग नावाचा, **द्वादशः -** बारावा, **अध्यायः** – अध्याय, **(समाप्तः) –** (समाप्त झाला.) **॥१२ ॥**

मराठी अनुवाद –-

ॐ तत् सत् । याप्रमाणे भगवान श्रीकृष्णांनी गायलेल्या उपनिषदांतील, (रहस्यविद्येतील) ब्रह्मविद्येपैकी योगशास्त्रांतील, श्रीकृष्ण व अर्जुन यांच्या संवादांतील भक्तियोग नावाचा बारावा अध्याय (समाप्त झाला.) **॥१२ ॥**

परिशिष्ट पहिले

श्रीमद्भगवद्गीता द्वादशोऽध्यायः

पदानुक्रमणिका

पद	अध्याय क्रमांक	श्लोक क्रमांक	पद	अध्याय क्रमांक	श्लोक क्रमांक
अ					
अक्षरम्	१२	१, ३	अचलम्	१२	३
अचिन्त्यम्	१२	३	अत:	१२	८
अतीव	१२	२०	अपि	१२	१, १०, ११
अनिकेतः	१२	१९	अद्वेष्टा	१२	१३
अधिकतर:	१२	५	अनिर्देश्यम्	१२	३
अथ	१२	९, ११	अव्यक्तम्	१२	१, ३
अनन्तरम्	१२	१२	अनन्येन	१२	६
अनपेक्षः	१२	१६	अभ्यासयोगेन	१२	९
अभ्यासात्	१२	१२	अभ्यासे	१२	१०
अर्जुन:	१२	१	अर्पितमनोबुद्धि:	१२	१४
अवाप्यते	१२	५	अवाप्स्यसि	१२	१०
अव्यक्तासक्तचेतसाम्	१२	५	अशक्त:	१२	११
असमर्थ:	१२	१०	असि	१२	१०, ११
अहम्	१२	७	अव्यक्ता	१२	५
आ					
आधत्स्व	१२	८	आप्तुम्	१२	९
आवेश्य	१२	२	आवेषितचेतसाम्	१२	७
आश्रितः	१२	११			
इ					
इच्छ	१२	९	इन्द्रियग्रामम्	१२	४
इदम्	१२	२०			
उ					
उक्तम्	१२	२०	उदासिनः	१२	१६
उद्विजते	१२	१५	उवाच	१२	१, २
उपासते	१२	२, ६	उपेता:	१२	२
ऊ					
ऊर्ध्वम्	१२	८			
			ए		
एतत्	१२	११	एव	१२	४, ६, ८, १३
एवम्	१२	१			
			क		
करुण:	१२	१३	कर्तुम्	१२	११

कर्मफलत्यागः	१२	१२	कर्माणि	१२	६, १०
कुरु	१२	११	कुर्वन्	१२	१०
कूटस्थम्	१२	३	के	१२	१
केनचित्	१२	१९	क्लेशः	१२	५
क्षमी	१२	१३	काङ्क्षति	१२	१७
ग					
गतव्यथः	१२	१६	गतिः	१२	५
च					
च	१२	१, ३, १३, १५, १८	चित्तम्	१२	९
चिरात्	१२	७			
ज /ज्ञ					
ज्ञानम्	१२	१२	ज्ञानात्	१२	१२
त					
ततः	१२	९, ११	तथा	१२	१८
तु	१२	३, ६, २०	तुल्यनिन्दास्तुतिः	१२	१९
ते	१२	२,४,२०	तेषाम्	१२	१ , ५, ७
त्यागात्	१२	१२	त्वाम्	१२	१
द					
दक्षः	१२	१६			
दुःखम्	१२	५	दृढनिश्चयः	१२	१४
देहवद्भिः	१२	५	द्वेष्टि	१२	१७
धनञ्जय	१२	९	धर्म्यामृतम्	१२	२०
ध्यानम्	१२	१२	ध्यानात्	१२	१२
ध्यायन्तः	१२	६	ध्रुवम्	१२	३
न					
न	१२	७, ८,९,१५, १७	नरः	१२	१९
नचिरात्	१२	७	नित्ययुक्ताः	१२	२
निरहंकारः	१२	१३	निर्ममः	१२	१३
निवसिष्यसि	१२	८	निवेशय	१२	८
प					
परया	१२	२	पार्थ	१२	७
पर्युपासते	१२	१, ३, २०	प्राप्नुवन्ति	१२	४
प्रियः	१२	१४, १५, १६, १७, १९	प्रियाः	१२	२०
ब					
बुद्धिम्	१२	८			
भ					
भक्ताः	१२	१, २०	भक्तिमान्	१२	१७, १८
भव	१२	१०	भवामि	१२	७
म					

मनः	१२	२, ८	मताः	१२	२
मयि	१२	२, ६, ७, ८, ९, १४	मत्कर्मपरमः	१२	१०
माम्	१२	२ , ४, ६, ९	मत्परमाः	१२	२०
मे	१२	२, १४, १५, १६, १७, १९, २०	मत्पराः	१२	६
मदर्थम्	१२	१०	मद्भक्तः	१२	१४, १६
मद्योगम्	१२	११	मानापमानयोः	१२	१८
मित्रे	१२	१८	मृत्युसंसारसागरात्	१२	७
मैत्रः	१२	१३	मौनी	१२	१९
य					
यतात्मवान्	१२	११	यतात्मा	१२	१४
यथा	१२	२०	यस्मात्	१२	१५
यः	१२	१४, १५, १६, १७	युक्ततमाः	१२	२
ये	१२	१, २, ३, ६, २०	येन	१२	१९
योगवित्तमाः	१२	१	योगी	१२	१४
योगेन	१२	६			
र					
रताः	१२	४			
ल					
लोकः	१२	१५	लोकात्	१२	१५
व					
विशिष्यते	१२	१२			
श					
शत्रौ	१२	१८			
शक्नोषि	१२	९	शान्तिः	१२	१२
शीतोष्णसुखदुःखेषु	१२	१८	शुचिः	१२	१६
शुभाशुभपरित्यागी	१२	१७	शोचति	१२	१७
श्रद्दधानाः	१२	२०	श्रद्धया	१२	२
श्रीभगवान्	१२	२	श्रेयः	१२	१२
स					
सङ्गविवर्जितः	१२	१८	सततयुक्ताः	१२	१
सततम्	१२	१४	समदुःखसुखः	१२	१३
समबुद्धयः	१२	४	समः	१२	१८
समाधातुम्	१२	९	समुद्धर्ता	१२	७
सर्वकर्मफलत्यागम्	१२	११	सर्वत्र	१२	४
सर्वत्रगम्	१२	३	सर्वभूतहिते	१२	४
सर्वभूतानाम्	१२	१३	सर्वाणि	१२	६
सर्वारम्भपरित्यागी	१२	१६	सन्नियम्य	१२	४
संतुष्टः	१२	१४, १९	सन्न्यस्य	१२	६

संशयः	१२	८	सः	१२	१४, १५, १६, १७
सिद्धिम्	१२	१०	स्थिरमतिः	१२	१९
स्थिरम्	१२	९			
ह					
हि	१२	५, १२	हृष्यति	१२	१७

परिशिष्ट दुसरे

श्रीमद्भगवद्गीता – द्वादशोऽध्यायः

पादानुक्रमणिका

पादप्रतीक	अध्याय	श्लोक	पादक्रमांक	पादप्रतीक	अध्याय	श्लोक	पादक्रमांक
अ							
अत ऊर्ध्वं न संशयः	१२	८	४	अथ चित्तं समाधातुम्	१२	९	१
अथैतदप्यशक्तोऽसि	१२	११	१	अद्वेष्टा सर्वभूतानाम्	१२	१३	१
अनन्येनैव योगेन माम्	१२	६	३	अनपेक्षः शुचिर्दक्ष	१२	१६	१
अनिकेतः स्थिरमतिर्	१२	१९	३	अभ्यासयोगेन ततो	१२	९	३
अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि	१२	१०	१	अव्यक्तं पर्युपासते	१२	३	२
अव्यक्तासक्तचेतसाम्	१२	५	२	अव्यक्ता हि गतिर्दुःखम्	१२	५	३
उ							
उदासीनो गतव्यथः	१२	१६	२	-	-	-	-
ए							
एवं सततयुक्ता ये	१२	१	१	-	-	-	-
क							
कर्तुं मद्योगमाश्रितः	१२	११	२	कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि	१२	१०	४
कूटस्थमचलं ध्रुवम्	१२	३	४	क्लेशोऽधिकतरस्तेषाम्	१२	५	१
ज / ज्ञ							
ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते	१२	१२	२	-	-	-	-
त							
ततः कुरु यतात्मवान्	१२	११	४	तथा मानापमानयोः	१२	१८	२
तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी	१२	१९	१	ते प्राप्नुवन्ति मामेव	१२	४	३
ते मे युक्ततमा मताः	१२	२	४	तेषां के योगवित्तमाः	१२	१	४
तेषामहं समुद्धर्ता	१२	७	१	त्यागाच्छान्तिरनन्तरम्	१२	१२	४
द							
देहवद्भिरवाप्यते	१२	५	४	-	-	-	-
ध							
ध्यानात्कर्मफलत्यागः	१२	१२	३	--	-	-	-

न							
न शक्नोषि मयि स्थिरम्	१२	९	२	न शोचति न काङ्क्षति	१२	१७	२
नित्ययुक्ता उपासते	१२	२	२	निर्ममो निरहंकारः	१२	१३	३
निवसिष्यसि मय्येव	१२	८	३				
भ							
भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः	१२	२०	४	भक्तास्त्वां पर्युपासते	१२	१	२
भक्तिमान्मे प्रियो नरः	१२	१९	४	भक्तिमान्यः स मे प्रियः	१२	१७	४
भवामि न चिरात्पार्थ	१२	७	३	-	-	-	-
म							
मत्कर्मपरमो भव	१२	१०	२	मदर्थमपि कर्माणि	१२	१०	३
मयि बुद्धिं निवेशय	१२	८	२	मयि सन्न्यस्य मत्पराः	१२	६	२
मय्यर्पितमनोबुद्धिः	१२	१४	३	मय्यावेशितचेतसाम्	१२	७	४
मय्यावेश्य मनो ये माम्	१२	२	१	मय्येव मन आधत्स्व	१२	८	१
मां ध्यायन्त उपासते	१२	६	४	मामिच्छाप्तुं धनञ्जय	१२	९	४
मुक्तो यः स च मे प्रियः	१२	१५	४	मृत्युसंसारसागरात्	१२	७	२
मैत्रः करुण एव च	१२	१३	२	-	-	-	-
य							
यतात्मा दृढनिश्चयः	१२	१४	२	यथोक्तं पर्युपासते	१२	२०	२
यस्मान्नोद्विजते लोकः	१२	१५	१	ये चाप्यक्षरमव्यक्तम्	१२	१	३
ये तु धर्म्यामृतमिदम्	१२	२०	१	ये तु सर्वाणि कर्माणि	१२	६	१
ये त्वक्षरमनिर्देश्यम्	१२	३	१	यो न हृष्यति न द्वेष्टि	१२	१७	१
यो मद्भक्तः स मे प्रियः	१२	१४	४	-	-	-	-
	१२	१६	४	-	-	-	-
ल							
लोकान्नोद्विजते च यः	१२	१५	२				
श							
शीतोष्णसुखदुःखेषु	१२	१८	३	शुभाशुभपरित्यागी	१२	१७	३
श्रद्धाना मत्परमा	१२	२०	३	श्रद्धया परयोपेतास्	१२	२	३
श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्	१२	१२	१	-	-	-	-
स							
संतुष्टः सततं योगी	१२	१४	१	सन्तुष्टो येन केनचित्	१२	१९	२
सन्नियम्येन्द्रियग्रामम्	१२	४	१	समदुःखसुखः क्षमी	१२	१३	४

समः शत्रौ च मित्रे च	१२	१८	१	समः सङ्गविवर्जितः	१२	१८	४
सर्वकर्मफलत्यागम्	१२	११	३	सर्वत्रगमचिन्त्यं च	१२	३	३
सर्वत्र समबुद्धयः	१२	४	२	सर्वभूतहिते रताः	१२	४	४
सर्वारम्भपरित्यागी	१२	१६	३	-	-	-	-
ह							
हर्षामभययोद्वेगैः	१२	१५	३				

परिशिष्ट तिसरे

छन्दोयोजना

श्रीमद्भगवद्गीता बाराव्या अध्यायातील छन्दोयोजना आणि त्या छंदाचे लक्षण

संस्कृत भाषेतील पद्यात अथवा श्लोकात चार पाद अथवा चरण असतात. पाद ही अक्षर किंवा मात्रा यांनी नियमित केली जातात. प्रत्येक पादातील अक्षरे नियत असलेल्या पद्याला वृत्त म्हणतात. ही अक्षरे लघु (ऱ्हस्वस्वरयुक्त) किंवा गुरू (दीर्घस्वरयुक्त) असतात. तीन अक्षरांच्या गटाला गण असे म्हणतात.

गणांचे प्रकार

प्रथम प्रत्येक पादातील तीन तीन वर्णांचे गट पाडावेत. त्यानंतर प्रत्येक गटातील वर्णांना त्या त्या गणाची नावे निश्चित करावीत. तीन तीन अक्षरांचे गट पाडून शेवटी जर एक – दोन अक्षरे शिल्लक राहिली तर ऱ्हस्वस्वरयुक्त वर्णाला ल आणि दीर्घस्वरयुक्त वर्णाला ग म्हटले जाते. प्रत्येक गणात तीन अक्षरे ही स्थान दृष्टीने क्रमशः आदि, मध्य व अंत्य असतात. या तिन्ही स्थानांमध्ये क्रमशः लघु व गुरू यांच्या रूपातील मांडणी पुढीलप्रमाणे असते.

ऱ्हस्वस्वर = ल   दीर्घस्वर = ग

१) आद्य लघु - य म त = य गण

२) मध्य लघु – रा ज भा = र गण

३) अंत्य लघु – ता रा ज = त गण

४) सर्व लघु – न स ल = न गण

५) आद्य गुरू - भा न स = भ गण

६) मध्य गुरू – ज भा न = ज गण

७) अंत्य गुरू – स ल गा = स गण

८) सर्व गुरू – मा ता रा = म गण

ल = लघु   ग = गुरू

वृत्तांचे प्रकार

वृतांचे प्रमुख दोन प्रकार पडतात – अ) मात्रावृत्त आणि ब) अक्षरगणवृत्त.

श्रीमद्भगवद्गीतेच्या बाराव्या अध्यायात अनुष्टुभ नामक एकमेव अक्षरगणवृत्त आले आहे. त्याचे लक्षण पुढीलप्रमाणे –

(१) अनुष्टुभ अथवा श्लोक

पञ्चमं लघु सर्वत्र सप्तमं द्विचतुर्थयोः।
षष्ठं गुरु विजानीयादेतत्पद्यस्य लक्षणम्॥

प्रत्येक पादातील वर्ण : - ८ वर्ण
प्रत्येक पादातील पाचवा वर्ण : लघु

द्वितीय व चतुर्थ पादातील सातवा वर्ण : लघु
प्रत्येक पादातील सहावा वर्ण : गुरु
यालाच पद्य व श्लोक अशी अन्य नावे असून पथ्यावक्त्र हा याचा पोटभेद आहे.
उदाहरणे –
अध्याय क्रमांक १२ – श्लोक क्रमांक – १ ते २०

परिशिष्ट चवथे

श्रीमद्भगवद्गीतेच्या आरत्या

१. पहिली आरती

जय देवी जय देवी जय भगवद्गीते। आरती ओवाळू तुज वेदमाते॥ध्रु. ॥

सुखकरणी दुख:हरिणी जननी वेदांची। अगाधमहिमा तुझा नेणे विरंचीं॥

ते तूं ब्रह्मीं तल्लिन होसी ठाईंची। अर्जुनाचे भावें प्रकट मूखींची॥१॥

सातशे श्लोक व्यासोक्ती सार। अध्याय अष्टादश इतुका विस्तार॥

एक अर्ध पाद करितां उच्चार। स्मरणमात्रें त्यांचा निरसे संसार॥२॥

काय तुझा पार वर्णू मी दीन। अनन्यभावें तुज आलों मी शरण॥

सनाथ करीं माये कृपा करून। बापरखुमादेवी वरदासमान॥३॥

२ . दुसरी आरती

जयदेव जयदेव जय भगवद्गीते। तापत्रय संहारुनि वारी भवदुरीतें॥धृ॥

पार्थरथावरि बसले असतां भगवान। त्याच्या मुखकमळांतुनि झालिसि निर्माण।

तव श्रवणाच्या योगें पंडुनंदन। मोहातीत होऊनिया जाला पावन॥१॥

अष्टादश अध्यायीं तुझा विस्तार।लेखनपठणश्रवणें उद्धरिसि नर।

हरिहरब्रह्मा स्तविति तुज वारंवार।अगाध महिमा न कळे कवणासी पार॥२॥

श्रीकृष्णें काढुनिया वेदाचें सार। प्रगट केली ब्रह्मविद्या परिकर॥

सर्वहि विश्वजनाचा केला उद्धार। निरंजनपद देउनि हरिला संसार॥३॥

३. तिसरी आरती

जय भगवद्गीते, जय जय जय गीते। आरती ओवाळतो मी तुजला पुनीते॥

कर्मप्रकाशिनी माते! काम दोष हारी। तत्वज्ञान-विकासी, विद्या भवतारी॥१॥

कामक्रोधविनाशिनी माते! सर्वसौख्यकारी। रागदेष विनाशक सदैव सुखकारी॥२॥

आसुरभाव विनाशिनी माते ! नाशक तमरजनी। दैवी सद्‌गुणदायी हरिप्रिया रमणी॥३॥

समता त्याग आम्हाला शिकवी तू हरिची वाणी। सकल शास्त्र स्वामिनी तू माते!वेदांची जननी ॥४॥

(रचनाकार – गुरुवर्य द. तु. नन्दापुरे, लोणी जि. यवतमाळ – ४४५१०५, दिनांक – १६ सप्टेंबर १९२५)

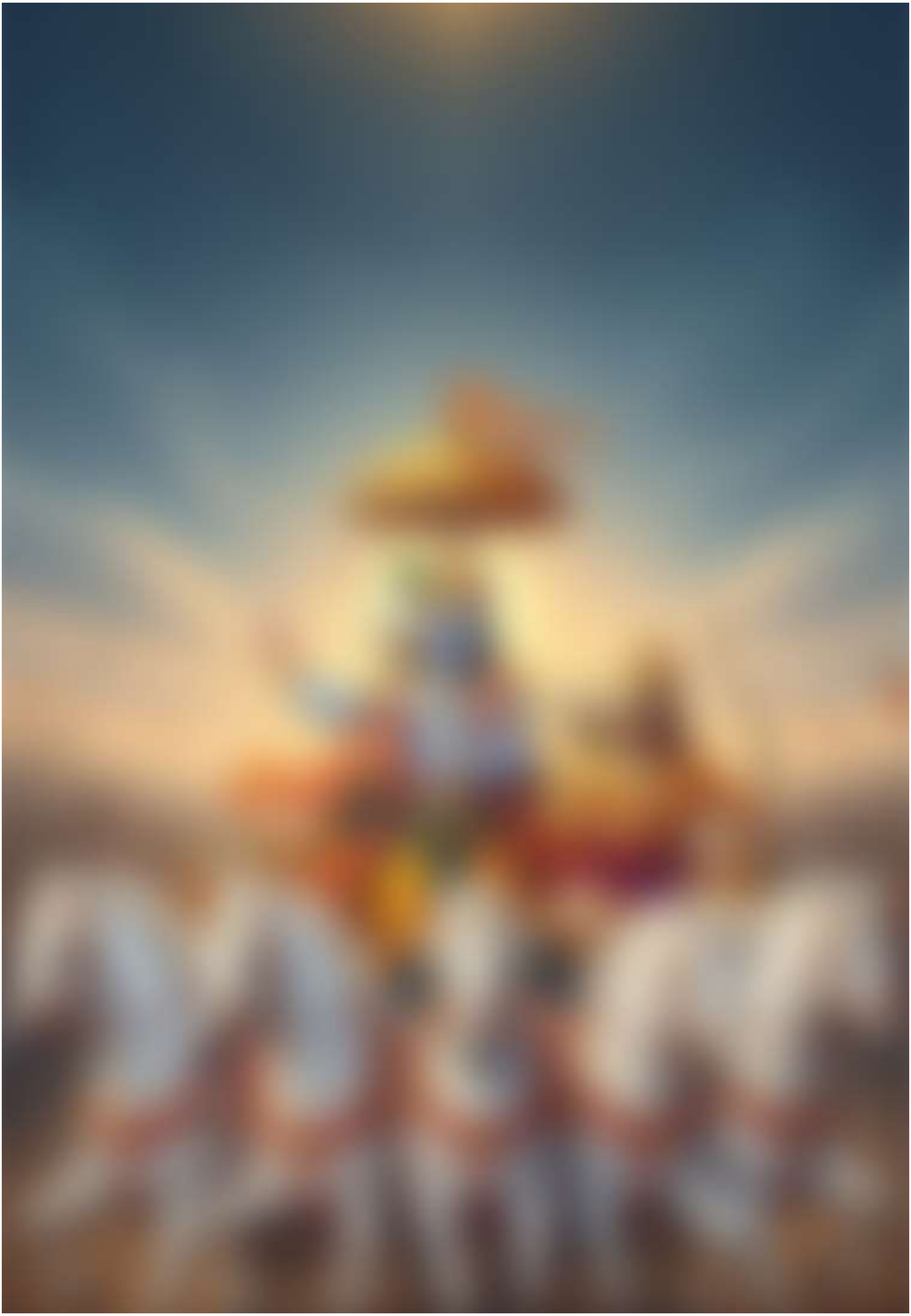
=======================

ग्रंथ व हस्तलिखिते यांविषयी विनम्र आवाहन

ग्रंथ व हस्तलिखिते ही ज्ञानाचा खजिना आहेत, अनेक घरात बंदिस्त कपाटात हा दुर्मिळ खजिना धुळीत लोप पावत आहे. आम्ही आपणांस विनम्रपणे आवाहन करतो की, आपल्याकडे असलेले छापील व हस्तलिखित साहित्य, नियतकालिके, मासिके (जुनी,नवीन) 'संस्कृत ग्रंथालया'कडे जमा करावे. या ग्रंथालयाकडे संस्कृत वाङ्मय व संत साहित्य विषयक दुर्मिळ ग्रंथ जमा आहेत . अनेक अभ्यासक, संशोधक यांचा लाभ घेत आहेत. आपला बहुमूल्य ठेवा पुढच्या पिढीला ज्ञानासाठी मिळत राहील. तरी आपण सहकार्य करावे.ही विनंती.

इच्छुकांनी पुढील पत्त्यावर संपर्क साधावा.

गीर्वाणज्योति संस्कृत ग्रंथालय,
कारंजकरनगर, पारशी विहिरीजवळ,
विलासपूर, सातारा – ४१५ ००१
(सं.क्र. ९८२२०९७५०७)
E-mail: geerwanlib@gmail.com

गीर्वाणज्योति प्रकाशन

(Website QR)

मैत्री शुद्धालेखनाशी	प्रा.गजानन चव्हाण , डॉं.शिवदास जाधव
छात्र संस्कृत शब्दकोश	डॉं. शिवदास जाधव व डॉं. नीलेश जोशी
Experimental Psychology	Maragam
निवडक अप्रसिद्ध उपनिषदे	डॉं. नीलेश जोशी
भामिनी विलास: प्रास्ताविक – अन्योक्ति – विलास:	डॉं. शिवदास जाधव
सार्थ निघण्टुकोश	डॉं. नीलेश जोशी
संधिप्रकरण	डॉं. शिवदास जाधव
संस्कृत अध्यापन पद्धती	डॉं. शिवदास जाधव – नांगरे -शिंदे
वार्तिक कोश	डॉं. नीलेश जोशी
विभक्त्यर्थ प्रकरण	डॉं. शिवदास जाधव
Rasatarangini	Dr. Nilesh Joshi
Suicide And Attempted Suicide	Dr.C.G.Deshpande
मराठीचे संशोधन (भाषा आणि साहित्य)	Dr. Anil Gavali
Pharmaceutics Practical II	Mr Jadhav P A Dr Pawar P K Ms Kadam S S Ms Jadhav P H
The Glorious Symbols of India's UNESCO'S World Hritage	Prof Sandeep Dhikale
साहित्यदर्पण: (प्रथम: परिच्छेद:)	Dr. Shivdas Jadhav, Dr. Nilesh Joshi
SCHIZOPHRENIA	Dr.C.G.Deshpande
अथातो ब्रह्मजिज्ञासा	Dr. Shailaja Bapat
किरातार्जुनीयं महाकाव्यम् (प्रथम: सर्ग:)	Dr. Shivdas Jadhav, Dr. Diwakar Mohanti
रघुवंशं महाकाव्यम् (प्रथम: सर्ग:)	Dr. Shivdas Kundalik Jadhav, Dr. Shashikant Basaveshvar Daragu
Bruhaddeshi	Dr. Nilesh Joshi Ms. Aishwarya Kadekar
Comprehensive Review of Clinical Research	Dr Sanatkumar Nyamagoud, Dr. Chandrahas Jadhav
उत्तररामचरितम् (भाग १) अंक १ ते ३	Dr. Shivdas Jadhav
प्रतिमानाटकम् (भाग १) अंक १ ते ३	Dr. Shivdas Jadhav, Dr. Mrunalini Shinde
Basic English Grammar And Composition	Prof. Ramchandra Laxman Gadekar
रघुपुंगवकीर्ति	Dr. Aniruddha Mandalik
Structure of Modern English	Prof. Ramchandra Laxman Gadekar
अद्वैत संस्कृत निबन्धमाला	Dr. Pradnya Deshpande
साठवणी	प्रा. डॉं. सोनाली भिलारे-पवार
The Medical Acts and Laws	Dr. Ranjit Dattatray Patil
श्रीमद्भगवत्पतञ्जलिमहर्षिप्रणीतम्	Dr. Shivdas Jadhav, Dr. Nilesh Joshi
मनुस्मृति: सप्तमोऽध्याय: (राजधर्मनिरूपणम्)	Dr. Shivdas Jadhav
Into The Enchantment of Pixie's Lenormand	Renuka Panchal
Tarot: A Royal Roadmap of Your Life Journey	Renuka Panchal
महाकविभासप्रणीतम् दूतवाक्यम्	डॉं. शिवदास कुंडलिक जाधव,डॉं. पंडित बाबुराव गायकवाड
महाकविकालिदासप्रणीतम् अभिज्ञानशाकुन्तलम् (चतुर्थोऽङ्क:)	डॉं. शिवदास कुंडलिक जाधव,डॉं. पंडित बाबुराव गायकवाड
चाणक्यनीति (चाणक्यनीतिदर्पण:)	डॉं. शिवदास कुंडलिक जाधव,डॉं. पंडित बाबुराव गायकवाड